Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 285 (12075) | 1982 чылдың декабрь 14, вторник | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көп.

Улуг Төрээн чуртувустуң юбилейин төлептиг уткуул

ТУРАСКААЛ ШАҢНАЛДАРНЫ ТЫВЫСКАН

«Каа-Хем» разрезиниң коллективи беш чылдың ийи чылының планын 1982 чылдың ноябрь 23-те күүсеткен болгаш социалистиг хүлээлгелерин бо чылдың он бир айларында продукция бүдүрериниң талазы-биле 114,5 хуу, сайгарарының—103,3, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн—106,8 хуу күүсеткен, үлетпүр бүдүрүлгелериниң аразынга ССРЭ-ниң 60 чылынга уткуштур калбарган социалистиг чарышка тиилекчи болуп, СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң тураскаал Кызыл тугу, дипломy-биле шаңнаткан.

Разрезтиң коллективинге тураскаал шаңналдарны тыпсырының байырлыг хуралы дүүн болган.

СЭКП Тыва обкомунуң, Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң тураскаал Кызыл тугун болгаш дипломун Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы В. Б. Добромыслов коллективтиң төлээлекчилеринге байырлыг байдалга тывыскан.

Беш чылдың ийи чылдарының социалистиг хүлээлгелерин күүсеткен бөлүк мурнакчыларны разрезтиң хүндүлел бижиктери, акша шаңналдары-биле демдеглээн болгаш дөрт кижини хүндүлел дептеринге киир бижээн.

* * *

Тыва автотранспорт эргелелиниң № 2 АТБ-зиниң коллективи он бир айларда социалистиг хүлээлгелерин чүък сөөртүрүнүң талазы-биле 102,2 хуу, чүък саарылгазының —100,4 хуу күүсеткеш, транспорт болгаш харылзаа бүдүрүлгелериниң аразындан ССРЭ-ниң 60 чылынга уткуштур социалистиг чарыштың тиилекчизи болуп, СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң тураскаал Кызыл тугу-биле, дипломy-биле шаңнаткан.

Коллективке тураскаал Кызыл тукту болгаш дипломну тыпсырының байырлыг хуралы дүүн болган. СЭКП Тыва обкомунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң тураскаал Кызыл тугун болгаш дипломун СЭКП обкомунуң үлетпүр болгаш транспорт килдизиниң эргелекчизи В. С. Кажин-оол тывыскан.

Бедик шаңналга сорук кирген коллективтиң ажыл-ишчилери 1983 чылга бедиткен социалистиг хүлээлгелерни, оларны боттандырарының хемчеглерин ол хуралга база бадылаан. АТБ-ниң мурнакчыларынга автотранспорт эргелелиниң болгаш бүдүрүлгениң администрациязының шаңналдарын тывыскан.

* * *

ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 60 чыл болур оюн төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышка республиканың «Водоканал» эргелелиниң коллективи күш-ажылчы чедиишкиннерни чедип, коллектив республиканың коммунал-ачы-дуза бүдүрүлгелеринден ийиги черни ээлээш, СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң тураскаал вымпели-биле шаңнаткан.

Тураскаал вымпелди тыпсырынга тураскааткан байырлыг хурал дүүн эргелелдиң кызыл-булуңунга болган.

Төрээн чурттуң алдарлыг юбилейинге тураскааткан, 60 шалыпчы неделяның күш-ажылчы ээлчээнге бедик көргүзүглүг болган бо коллективке тураскаал вымпелди тыпсып тура, профоблчөвүлелдиң секретары Ч. С. Монгуш социалистиг чарышка коллективтиң ажыл-ишчилериниң чедиишкиннерин демдеглеп, СЭКП-ниң XXVI съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның ноябрь (1982 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынга чаа улуг чедиишкиннерни оларга күзээн.

Коллективтиң ажыл-ишчилери коммунал ачы-дуза чедирилгезиниң талазы-биле планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүсеткениниң дугайын бо хүннерде онзагай көдүрлүүшкүннүг рапорттап турар.

Эргелел бир чыл болгаш он бир айлар иштинде суг дамчыдарының планын 106, оон сайгарылгазын 103,5 хуу күүседип, 2 миллион 685 муң рубльдиң орулгазын киирер планын 2 миллион 733 муң рубльге күүсеткен. Он бирги беш чылдың ийиги чылында коммунал ачы-дуза чедирилгезиниң талазы-биле социалистиг хүлээлгезин эргелел 102,7 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 110 хуу күүсеткен.

Бо чедиишкиннерге хөй-хөй ажыл-ишчилер боттарының төлептиг үлүүн кииргенин ол хуралга демдеглээн. Чижээ, мастер Г. И. Гордеев удурткан канализация участогу бо чылдың планын декабрь 15-те күүседипкен болгаш ам 1983 чылдың январының үлүүлле ажылдап турар. Участок чыл төнчүзүнге чедир 130 муң кубометр сугну дамчыдар болгаш пландан ажыр 13 муң рубльдиң орулгазын киирип алырын хүлээнген. Бо участок коллективте социалистиг чарыштың үшкү кварталда тиилекчизи болуп, бедик темпилиг ажылдап турар.

«Водоканал» эргелелиниң начальниги А. Н. Килин, слесарьлар бригадири П. Э. Кочура, канализация участогунуң бригадири В. А. Андреев болгаш өскелер-даа бедик шаңналды коллектив улуг сорук кириишкинниг хүлээп ап турарын байырлыг хуралга чугаалап, он бирги беш чылдың планнарын чедиишкинниг күүседиринге эргелелдиң ажыл-ишчилериниң бүзүрелдиин илергейлээн.

БЕЛЭЭВИС

Бистиң «Мөрен» совхозта № 3 хойжу бригаданың малчыннары 1982—1983 чылдарның кыжында ниитиниң малын хүр-менди кыш ажырары-биле кышка белеткел ажылын багай эвес чоруткан. Хойжу бригаданың бригадири Анатолий Өлзей удурткан сиген бригадазы чайгы үеде мал чеми белеткээр планын 120 хуу күүсеткен болгаш ону кыштагларже сөөртүп чедирген.

Эрткен чылын бистиң бригадавыс төрүүр 100 баш хойга онааштыр багай эвес көргүзүглерни чедип алган. Ниити мал бажының камгалалы база эки болган.

Бис база-ла ол бригадада элээн үр ажылдап келдивис. Ол чылдарда төрүүр хой кадарып, чыл санында төрүүр 100 хойга онааштыр 100—тен эвээш эвес хураганны камгалап ап келген бис. Бо юбилейлиг чылда төрүүр 100 хойга онааштыр 102 хураганны камгалап алдывыс. Ол дээрге, ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 60 чыл болур оюнга бистиң өг-бүлевистиң күш-ажылчы белээ болур.

Бо чылын чайгы үеде мал чеминиң белеткелинге база багай эвес киириштивис, кыштаавыста 40 ажыг тонна мал чеми дүжүртүнген. Кыштаавыстың септелгези эки.

1982—1983 чылдың мал кыштаглаашкынын чедиишкинниг эрттирер талазы-биле Чөөн-Хемчик районда «Чыраа-Бажы» болгаш Бии-Хем районда «Саян» совхозтарының малчыннарының ажылчыннарының болгаш мал ажылының специалистериниң кыйгырыгларын номчуп таныжып, ону деткип шаан, аңаа улам сорук кирип, төрүүр хой бүрүзүнден хураган камгалап алыр дээш ажылдаар бис.

Ч. САДИ.

Эрзин районнуң «Мөрен» совхозта хойжу.

ШАЛЫПЧЫ ОН ХОНУК

Кызыл-Мажалыктың эът комбинадынга декабрь 1-ден 10-га чедир ССРЭ-ниң 60 чылынга тураскааткан шалыпчы күш-ажылдың он хонуун эрттирген.

Ол хонуктарда 300 тонна эът, 3 тонна мал үзү, 10 тонна эът-сөөк далганы бүдүрери планнаттынган турган. Коллектив кежигүннериниң шалыпчы күш-ажылының түңнелинде пландар күүсеттинген. Үс кылыр цехтиң бригадири Хүлер-оол Монгуш, мал согукчулары Калиндүү Монгуш, Чудур-оол Ооржак, ижин-шөйүндү аштакчылары Чечек Чүлдүм, Полина Сарыглар, эът-сөөк далганының цегинде ажылчын Марик Ооржак болгаш өскелер-даа эң бедик бүдүрүкчүлүг ажылдың үлегерин көргүскен.

Комбинаттың ажыл-ишчилери декабрь 18-те эртер субботник хүнүнде ажылдап алган акшазындан 230 рубльди беш чыл фондузунче шилчидерин көрген.

Бистиң корр.

МАЛГА МАНАГ ХЕРЕК

Өвүр районда «Торгалыг» совхозтуң малчыннарының аразында ниитиниң малының баш санын өстүрер, ооң продуктулуун бедидер дээш кызымаккай ажылдап чоруур малчыннар хөй. Ындыгларга Даш-оол биле Уйдукай Кыргыстарның өг-бүлезин хамааржыптырып болур. Олар ниитиниң малын 13 чыл малдап келген, чыл санында багай эвес көргүзүглерни чедип ап чоруур.

Ол дугайын хоочун хойжу Даш-оол Кыргыс мынчаар чугаалап орар:

— Малга манаг херек, шагның кайы-даа үезинде оон одар-белчиирин, суксун-суггадын эки таарыштырар, чайгы семиртилгезинче кышка хынамчалыг белеткелче доктаамал сагыш салыр херек. Малды хүр кыш ажырары, чаш төлүн бүрүн камгалап алыры, кадык-шыырак болуру чогум-на оон кол хамааржыр.

Дуржулгалыг хойжу болду чогум-на мынчаар ажылдап чаңчыккан. Ылаңгыя чайгы үеде таарымчалыг үени чеп ажыглап, оон семиртилгезинче кичээнгейни салып, өттүг-көктүг хонаштарны удаа-дараа солуп, кышка хынамчалыг белеткенип, мал чеминиң курлавырларын четчири-биле тургузуп ап турар.

Ажыл-ишчи өг-бүле бо чылын 19 тонна сигенни белеткеп алгаш, кыштаанда дүжүрген.

Н. ДАМДЫН.

ЧЕР КЫРЫНГА БАЗЫМНАР

Байконур космодром. (СЭТА-ның тускай корр.) А. Березовой болгаш В. Лебедев-биле баштайгы хонукта аңаа ужурашкаш, октаргай делгеминге дыка үр чурттаан космонавтылар Черниң тыртыышкынын эки ажып эрткенинге бүзүредивис. Космоска барык 130 миллион километрни эрткеш, олар бөмбүрзекке баштайгы базымнарын кылып эгелээннер.

— Космонавтылар Черге дүжүп келири билек, оларны шинчип эгелээн бис, оларның физиологтуг параметрлери дораан-на катап тургустунуп турар-дыр. Джезказгандан Байконур аразында орукка чүректиң согуушкуну болгаш хан базыышкыны экипаж командириниң 86 болгаш 120 биле 80, а бортинженериниң—88 болгаш 120 биле 90 турган. А ужудуушкун мурнунда ол көргүзүглер 52—60, 110 биле 70 база 70—76, 125 биле 75 турган дээрзин деңнелге кылдыр чугаалап көрейн. Бөгүн ол параметрлер ужудуушкун мурнундан колдуунда ылгалбас-тыр. «Эльбрустарның» дилээн ёзугаар дүүн 80 градус изиг сауна-чунар-бажыңга, душка чуннуруун чөпшээрээн бис. Космонавтыларның чидирген деңзизи бистиң санаанывыстан улуг ылгалбаан—деп, космонавтылар белеткээр Ю. А. Гагарин аттыг төптүң кол эмчизи И. Скиба чугаалады.

Космонавтыларның профилактика үезиниң баштайгы хүнүнде болгаш неделяда кылыр чүүлдерин минуталап санап кылган. Оларның кадыкшыл байдалын эмчилер аажок кичээнгейлиг шинчип көрген болгаш канчаар эмнениринниң сүмелерин бергеннер. Бичии хостуг үе тыптып келирге, А. Березовой биле В. Лебедев олар чоок кижилери-биле телефон дамчыштыр чугаалажып, олар ужудуушкунга турда үнген солуннарның чамдызын номчугулааннар. Оон чаа кинофильм көргүзерин дилээннер. Эмчилер баштай чөпшээревээннер, сөөлзүредир «дүжүп берипкеннер». Олар «Адалары болгаш оолдары» деп кинону көргеннер.

Хүн чурумунда бичии-даа хөй чай-хос чок кылдыр тургускан, ынчалза-даа олар журналистер-биле он беш минута хире ужуражыр үени тып алганнар.

— Кайгамчыктыг совет улустуң, бистиң республикаларывыстың бүгү кижилериниң деткимчезин үр хуусаалыг ужудуушкун үезинде сеткил-сагыжывыстың ханызындан билип турдувус. Хөй үеде чурттап база ажылдап келгенивис космоста бажыңывысты талантылыг совет кижилер кылган-дыр. Олар чүгле станцияны эвес, корабльдерни, эртем аппаратуразын кылып, салдынган сорулгаларны чедиишкинниг күүседиринге улуг идигни биске берген. Эртемниң болгаш техниканың янзы-бүрү айтырыгларын шиитпирлеп турар эртем-шинчилел баазазын орбитага тургузуп алган бистиң чуртувус дээш кижиниң чоргааралы хайныгар-дыр. Бистиң бортувуска «Корунд» деп установка ажылдап турган. Аңаа дыка хөй монокристаллдарны алган бис, оларны электроника үлетпүрүнүң приборларынга ажыглаар. Ол бүгү дээш бистиң совет улузувуска улуг өөрүп четтиришкинни илерегейлеливис. Орбитага ажылдаанывыс 211 хонук дургузунда кылган ажылдарывыс дээрге, бистиң ниити күш-ажылывыстың үре-түңнели-дир, В. Лебедев чугаалаан.

— Станцияны тургузарынга болгаш бо ужудуушкунну белеткээринге киришкен бүгү кижилерге СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чедирген байыры бистиң сагыш-сеткиливисти хайныктырган — деп, А. Березовой уламчылаан.—Космоска бистиң күш-ажылывысты бедик-биле үнелээнинге аажок өөрүп турар бис. Алдарлыг юбилейге — орбитага бистиң ажылывыс база салыышкын болзун.

Делегейниң ужар чүүл федерациязының астронавтика комиссиязының президентизи, спорт комиссары И. Борисенко ужуражылгага келгеш, космонавтыларның Черге хонган хүнүнде Парижче, ук организацияның штаб-квартиразынче, Джезказгандан телеграмма чорутканын чугаалаан. Оларның ажылын орбитага ужудуушкунунуң үр хуусаалының болгаш ырак хемчээлдиг болганының талазы-биле делегейниң тулган рекорду деп бүрүткээрин ол телеграммада дилээн.

СЭКП Таңды райкомунуң пленуму

СЭКП Таңды райкомунуң пленуму болуп эрткен. Аңаа СЭКП ТК-ның ноябрь (1982 ч.) Пленумунуң болгаш аңаа СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Ю. В. Андроповтуң чугаазынга база СЭКП Тыва обкомунуң VIII пленумунуң материалдарынга дүүштүр районда партия организацияларының сорулгаларының дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Пленумга СЭКП Таңды райкомунуң бирги секретары В. Д. Куркутов илеткел кылган.

Илеткел талазы-биле санал ап чүве чугаалаан Кодээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының директору Г. А. Кунданов, райпо баштаар чериниң даргазы М. С. Коломысова, улус депутаттарының Бай-Хаак кодээ Совединиң күүсекчи комитединиң даргазы Л. Ф. Примиренко олар партияның ноябрь (1982 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин изиг-биле чүүлдүгзүнүп деткип турарын илергейлээннер. Ооң-биле чергелештир районнуң ажыл-агыйларында бар кескү четпестерни, ылаңгыя мал кыштаглаашкынында чамдык дүвүренчиг айтырыгларны саналдаан эштер шүгүмчүлекчи ёзу-биле демдеглээннер.

Пленум чугаалашкан айтырыглар талазы-биле доктаал хүлээп алган.

Бистиң корр.

БАЙ-ТАЛДЫҢ МАЛЧЫНЫ

Кыштың соок хүннериниң бирээзинде Туралыг-Аксында малчын кыштагга келген бис. Кайнаар-даа көөрге, чавызааш тейлер, ханы чоогалар, ыракта тараа шөлдери кайызын бээр чаптылган.

Ол-бо талада харлыг одарларда бөлүк-бөлүк кодан өшкүлерни кадарчылары чанында аъттыг, чамдыктары шанактыг аъттарлыг доктаадып, кадарып чорааннар. Бо кышкы хүннерде малчыннарның ындыг серемчилелдиг болуру чөп, чүге дээрге шээр малдың массалыг оолдаар үези келген, харын-даа чамдык коданнар оолдап эгелээн. Өшкү оолдаптары билек, чаш анайны чылыг инчеекке суккаш, чылыг кажаага, кыштагга чедирери чугула болгай.

Чоокку кодандан аразаа доруг аъттыг, чылыг негей тоннуг хойжу бистиң чиик машинавыстан карак албайн бараадап көрүп, чортуп чор. Эвээш эвес чылдарның дургузунда журналист ажылымның үезинде бистиң республиканың элээн хөй малчыннарын таныыр билир апарган мен.

«Бай-Тал» совхозтуң дуржулгалыг малчыннарының бирээзи Танаа-оол Иргитович Дамбыйны база билир мен. Кел чыдар хойжу ыяап-ла ол-дур деп ырактан-на таныпкадым. «Ол доруг аъттыг хойжуга чоокшулап чеде бер, дуңмам» — деп дилээримге, чолаачы олче углай эгеш, дорт-ла хапты.

Ол аңаа херектиг келген улус-тур бо деп билгеш, уткуштур чедип келди. Кадарчы-биле мендилежип, чугаалажы бердивис. Совхозтуң удуртукчуларының бистиң мурнакчы малчыннарывыстың бирээзи ол болгай деп ону биске сүмелээни чөп.

Дамбыйлар болза «Бай-Тал» совхозтуң дуржулгалыг кадарчы өг-бүлелериниң бирээзи. Ооң өг-бүлезиниң хереежен ээзи Маадыр-ие, өг-бүле он дөрт оол, кысты доруктуруп, өстүрген. Оларның уруглары ам өг-бүлелиг, тускайлаң амыдыралдыг кижилер апаргылаан. Бичиилери дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринде, школада өөренип турар. Өг-бүлениң амыдырал-чуртталгазы байшыырак, хойжулар боттары, телевизорлуг, радиолуг, бо чылдың болгаш чаа чылдың солун, сеткүүлдерин чагыдып алган, хөй-ниити ажылынга идепкейлиг киржип турар.

Олар бо чылын төрүүр 300 ангор өшкүлерни кадарып, хүр-чаагай кыштадып турар. Боттары 20 тонна сигенни кезип белеткээш, кыштаага дүжүрүп алган. Өдек-кыштаан кышка удур идегелдиг белеткеп, чылыглап алган. Төрүүр өшкү болгаш чаш анай кажаалары, клеткалары чылыг, делгем. Олар ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 60 чыл болур оюн демдеглеп турар тоогулуг чылда төрээн чүс өшкүге онааштыр 106 анайны камгалап ап, өшкү бүрүзүнден 1 килограмм 700 грамм үнелиг чөөктү кыргып алган. Ангор өшкү чөөгүнүң өртээ аар, ынчангаш оларның төрээн совхозунга чүгле чаш төл эвес, а дүк талазы-биле киирип турар орулгазы база кончуг улуг.

Өг-бүле 1957 чылдан бээр совхозунуң ангор өшкү кодазын кадарып келген, ынчангаш ол шээр малды азырап өстүрер талазы-биле байлак дуржулгалыг. Олар боттарының ол дуржулгазын аныяк малчыннарга күзелдиг-биле дамчыдып берип, аныяк малчыннарның дагдыныкчылары болуп турар.

Хөй чылдар иштинде ак сеткилдиг күш-ажылы дээш өг-бүлениң кежигүннериниң кайызы-даа Ленинчи юбилейлиг медалы-биле шаңнаткан болгаш «Күш-ажылдың хоочуннары» деп хүндүлүг аттарлыг. Күш-ажылчы чедиишкиннери дээш малчыннар ийилээн бистиң чуртувустуң улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң Москва хоорайда делгелгезин көөр халас путёвка-биле шаңнаткаш, аңаа чораан.

Амгы үеде оларның кадарган ангор өшкүлериниң кыш-дөңгели дыка шыырак, алыс кыштап турар байдалы база хүр чаагай. Ынчангаш олар келир чылда көргүзүүн улам бедидеринге бүзүрелдиг.

П. КЕЛИК-СЕҢГИ.

АК-КӨК ОТТУҢ ЭЭЛЕРИ

Республиканың чурттакчы чону одаар чүүлдүң бир эптиг хевири газ-биле төпчүткен хандырылганы ап эгелээнден бээр 15 чыл болган. 1967 чылда газ-биле хандырган квартираларның хуузу чүгле 10-12 турган болза, бо хүннерде газ республиканың районнарының шуптузунда четкен болгаш квартираларның 80 хире хуузунда тургустунган. Ону 153 муң чурттакчы ажыглап турар.

Тываның газ хандырылгазының бүдүрүлге эргелелиниң материалдыг баазазы чылдан чылче быжыгып турар. Ооң участоктары болгаш складтары районнарның барык шуптузунда тургустунган. Чижээ, республиканың эң ырак районунуң Мөңгүн-Тайгада газты база калбаа-биле ажыглап эгелээн. Районнуң удуртулгазы бо айтырыгны чөгумчалыг шиитпирлеп, газ баллоннарының тускай складын кыска хуусаада тудуп белеткээн. Ынчангаш аңаа газты үзүктел чок алырының байдалдарын тургускан.

Кызыл хоорайда газтың төп чыылда пунктузундан ону бүгү районнарже баллоннарга чорудуп турар. Кышкы үеде баллоннар долдурары берге дээр-даа болза, пунктунуң эргелекчизи Евдокия Фоминична Филимонова даартагы хүн дугайында ам-на сагыш салып орар.

Тувгаз эргелелдиң кол инженери Владимир Григорьевич Ульянов-биле болгаш өске-даа специалистери-биле ол ажылды улам экижидериниң, баллон долдурарын айыыл чок болдурарының аргаларын, күш-ажыл байдалдарын экижидериниң айтырыгларын бо-ла чугаалашкан турар. Техниктиг ажыглалдың чурумнарын ёзугаар баллоннарны долдурарын мурнакчы чолаачыларның бирээзи Виктор Сергеевич Петров чорудуп турар. Газ баллоннарын хереглекчилерге бүдүрүлгениң абонемент албанының ажылдакчылары чогуур өйшаанда чедирерин кызыдып турар. Владимир Протопопов биле Сергей Белёв олар хүнде 40-50 баллоннарны солуп четтигип турарлар.

Ниитизи-биле бо чылын он бир айларда республикада 1532 газ плиталарын немей тургускан. Ол айларның бүдүрүлге планы күүсеттинген.

В. САЛЧАК.

ЧУРУКТАРДА: мурнакчы чолаачы В. Петров; газ баллоннарының чедирикчилери В. Протопопов биле С. Белёв.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотолары.

ЧАА НЕГЕЛДЕЛЕРГЕ ДҮҮШТҮР

СЭКП ТК-ның ноябрь (1982 чыл) Пленумунуң түңнелдериниң болгаш ол Пленумнуң шиитпирлеринге болгаш аңаа СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Ю. В. Андроповтуң чугаазынга база партия обкомунуң VIII пленумунуң доктаалынга дүүштүр хоорайның партия организациязының сорулгаларының дугайында айтырыгны СЭКП Кызыл хооркомунуң ээлчеглиг пленумунга чугаалашкан. Бо айтырыг талазы-биле илеткелди СЭКП Кызыл хооркомунуң бирги секретары Б. П. СВИНЦОВ кылган.

СЭКП ТК-ның ноябрь Пленумунуң шиитпирлерин, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Ю. В. Андроповтуң чугаазында айыткан чүүлдерни болгаш түңнелдерни бүгү совет улус-биле бир дөмей, хоорайның коммунистери болгаш ажылчы чоннары чаңгыс эп-сеткилдиг деткип, боттарының практиктиг ажылынга дайынчы программа кылдыр хүлээп ап, партияның кижи дугайында сагыш салыышкынынга шалыпчы чогаадыкчы ажылы-биле харылап турарын илеткелчи демдеглээн. Хоорайның ажыл-ишчилери үлетпүр продукциязын сайгарарының талазы-биле он бир айларның планын болгаш кылыгларның кол хевирлерин бүдүрериниң даалгазын хуусаа бетинде күүсеткен. ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылынга алдар болдурган социалистиг чарышта беш чүс ажыг цехтер, участоктар, ээлчеглер, бригадалар, колонналар хаара туттунган. Оларның дыка хөйү бо чылдың планныг онаалдаларын күүседипкен, чамдыктары доозарының кырында келген.

Хоорайның 25 үлетпүр бүдүрүлгезиниң сези продукция сайгарарының, чедизи продукция бүдүрериниң, бежи күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң беш чылдың эрткен ийи чылының күрүне пландарын күүсетпээн. Алгы, балык, тууйбу, хана материалдарының, «Тыва кодээ тудуг» болгаш «Тыва суг тудуг» трестерниң демир-бетон кылыглар заводтары районнар арасында сельхозтехника каттыжыышкыны планныг онаалдазын күүсетпейн турарын пленумга шүгүмчүлээн. Бо коллективтерде берилген онаалдаларны күүседип болурунуң аргалары болгаш курлавырлары бар, ындыг-даа болза удуртулганың деңнелиниң кошкаандан, кадрларга негелдениң четпезинден, ажылчы чоннуң ортузунда кижизидилге ажылының деңнелиниң чавызындан, социалистиг чарышты организастаайн келгенивден, даандырган ажыл-херек дээш харыысалганы бедитпейн турарындан салдынган сорулга чедип алдынмаан.

Бүдүрүлгениң кол фондуларын ажыглаарын экижидериниң, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң, эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин, мурнакчы дуржулганы бүдүрүлгеге нептередириниң айтырыгларынче илеткелчи болгаш санал берген эштер кичээнгейни салып, бо талазы-биле четпестерниң чылдагааннарын илередип, кылыр ажылдарны тодаргай чугаалаан.

Чоннуң хереглел бараанна-рын бүдүрерин көвүдедири, оон шынарын экижидери чугула айтырыг, ынчангаш бо талазы-биле пленумга чугаалажып, ону экижидериниң хемчеглерин айыткан.

СЭКП ТК-ның ноябрь Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр транспорт ажылының ажыктыын бедидеринче кичээнгейни салган. Автотранспорт бүдүрүлгелериниң ажылында улуг четпестер бар, автомашиналарның аңаа турары ам-даа хөй, чүък сөөртүрүнүң депшилгелиг аргаларын четпес нептередип турар, кадрлар чедишпес, күш-ажылдың сагылга-чуруму кошкак. Бо болгаш өске-даа четпестерни чайлаткаш, чаа негелделерге дүүштүр ажылдаарын шиитпирлээн.

СЭКП ТК-ның ноябрь Пленуму болгаш партия обкомунуң VIII пленуму капитал тудугнуң айтырыгларынче улуг кичээнгейни салган, ынчангаш пленум тудугда байдалды ханы анализтеп көрген.

Хоорайның тудуг организацияларында четпестерниң чылдагааннарын, тудугнуң хөгжүлдезин дүргедедир дээш чүнү кылырын «Кызыл тудуг» эргелелинде бригадир Ч. Ч. Доңгак, «Тудуг кезектер» комбинатта арматурщик В. С. Маскыр, «Тыва тудуг» тресттиң кол инженери П. М. Медведев болгаш өскелер-даа саналынга чугаалаан.

Партияның болгаш чазактың салган сорулгаларынга холбаштыр камналга чурумун болгаш хумагалыг чорукту быжыглаарының, социалистиг өнчүнүң камналгазын хандырарының, чиг-эт, одалга-энергетика болгаш өске-даа материалдыг, сан-хөө курлавырларын улам камныг база ажыктыг ажыглаарының айтырыгларынче пленум улуг кичээнгейни салып, бо талазы-биле чүнү кылырын тодараткан.

Пленум чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаалды хүлээп алган.

СЭКП обкомунуң ийиги секретары П. И. Кравченко пленумнуң ажылынга киришкен.

Т. ХЕРТЕК.

Экономика камналгалыг болур ужурлуг

ХУМАГАЛААР БАЗА КӨВҮДЕДИР

Экономиканың интенсивтиг хөгжүлдезиниң аргазынче шилчиири материалдыг курлавырларны — чиг-этти, одаар чүүлдү, электри энергиязын болгаш күш-ажылдың өске-даа материалдарын камнап база хумагалыг, чөп ажыглаарын бирги чергениң сорулгазы кылдыр көрүп турар. Бистиң чуртувуста үлетпүр продукциязында бот-үнеге оларның үлүг-хуузу 73 хуу болуп турар.

Чыл бүрүде бистиң чуртка чүс-чүс миллион рубльдиң хөмүр-дажын, нефтизин, демир рудазын казып тып турар болгаш хонук бүрүзүнде-ле бүдүн чартык миллиард хире рубльдиң янзы-бүрү материалдыг курлавырлары чарыгдаттынып турар. Ынчангаш чоннуң байлаан хумагалыг ёзу-биле ажыглаары онза ужур-дузалыг бооп турар. Материалдыг чарыгдалдарның бир хуу камналгазы бо беш чылдың төнчүзүнде национал орулгага чеди миллиард рубль немелдени бээр апаарын сагындырары артык эвес.

Бир эвес ажыл шагының минута бүрүзүн, чиг-эттиң база одаар чүүлдүң грамм бүрүзүн, машинаның кезек бүрүзүн болгаш күш-ажыл-биле бүдүргең копеек бүрүзүн камнап алырын өөренип алыр болзувусса, бистиң чуртувус улам күштүг болгаш байшырак болур, коммунизмче бурунгаар шимчээшкинивис дүргедээр дээрзиниң дугайын бистиң партиявыс доктаамал айтып келген. Ниитиниң байлаан ээ ёзу-биле көөрүнүң, бисте бар материалдыг бүгү чүүлдерни бүрүн болгаш чөп ажыглаарының эргежок чугулазынче кичээнгейни угландырбышаан, СЭКП-ниң XXVI съездизинге: «Экономика камналгалыг болур ужурлуг — үениң негелдези-даа ындыг» деп онаалап демдеглээн.

Съездиниң болгаш СЭКП ТК-ның Пленумнарының айтышкыннарынга дүүштүр бо чугула ажылды, бүгү чурттаазында ышкаш, бистиң республикада хөй-хөй коллективтер, оларда партия, профэвилел болгаш өске-даа хөй-ниити организациялары планныг ёзу-биле, доктаамал чорудуп турар. Бо талазы-биле «Каа-Хем» хөмүр-даш разрези, Кызылдың электри станциязы, В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың энергия цеги болгаш өске-даа күш-ажылчы коллективтер камналга чурумун күштелдирер талазы-биле шудургу, тодаргай ажылдарны чорудуп турар.

Маңаа чижек кылдыр республиканың мурнакчы коллективтериниң бирээзи «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезин көрээли. Разрезтиң администрациязы, ында партия организациязы камналга чурумун күштелдирериниң айтырыынче доктаамал сагыш салып, хөй-ниити организацияларының база ажыл-ишчилериниң кичээнгейин олче доктаамал угландырып келген. Ол дугайында айтырыгны бүдүрүлгениң доктаамал ажылдаар чөвүлел хуралынга бо чылын ийи удаа чугаалашкан. Электри база чылыг энергиязын камнаарынче угланган чогаадыкчы 8 саналды бүдүрүлгеге шиңгээдип алган, оон экономиктиг ажыы — 8,5 муң рубль болган. Разрезте хөй-ниитичи контролёрлар бөлүү (удуртукчузу кол механик И. Н. Субач) камналга айтырыгларын доктаамал контрольга алган.

Бо коллективте камналгалыг, хумагалыг болурунга хамаарышкан көскү агитацияны база эки тургускан. Септелге мастерскаязында, гараждарда, экскаваторлар болгаш өрүмнээр пехтерде энергияны камнаарының чугулазын сагындырып турар ийи чүс ажыг таблицчаларны аскылаан. Чорудтунган ажылдар багай эвес түңнелдерни берген. Бо чылдың үш кварталдарында 31,4 муң киловатт-шак электри энергиязын разрез камнап алган. 12,7 муң гигакалорий чылыг энергиязы камнаттынган. Коллективтиң бөдүүнүң хереглелинден 68 тонна хөмүр-дашты камнап алган. Камналга айтырыын күштелдириринче доктаамал кичээнгей салып турарының үстүнде дег өске-даа чижектерин көргүзүп болур.

Оон-биле чергелештир материалдыг курлавырларның камналгазын күштелдирер болгаш оларны чөп ажыглаар дугайында СЭКП ТК-ның база ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалында, СЭКП ТК-ның Пленумнарының айтышкыннарында, ТК-ның ноябрь (1982 ч.) Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Ю. В. Андроповтуң чугаазында негелделерге хамаарыштыр алыр болза, бистиң республиканың чамдык районнарында, коллективтеринде бо эң чугула ажыл-херек чогуур деңнелге чедир тургустунмаан. Чоокта чаа болуп эрткен СЭКП обкомунуң VIII пленумунга ол дугайында база катап шынгыы партийжи чугаа болган.

Республиканың улус-ажыл-агыйының кайы-даа адырларын алыр болза, чоннуң байлаан камнавас, хумагалавас болгаш ону төтчеглеп, самчыгдаар чоруктарның фактылары эвээш эвес. Маңаа чамдык чижектерни көрээли. Ниитиниң малының өлүп хораары, чидирии ниитизи-биле бо чылдың 11 айларында республикада эрткен чылдыындан бичии кызырылза-даа, ам-даа хөй болуп артпышаан. Таңды, Өвүр, Бии-Хем, Каа-Хем, Кызыл районнарда малдың хорамчазы, чидирии эрткен чылдың ол-ла үезинде деңнелинден көвүдээн. Чижээ, Таңдының ажыл-агыйларында ол-ла үеде 18 муң ажыг шээр болгаш бода мал өлүп, хораан. Бир эвес ол бүгү малды камгалап, камнап алган болза, күрүне планын күүседиринге хожудаашкындан ол районнуң уштунарынга аажок улуг немере болгаш турар ийик.

Ажыл төлевиринге, тудуг база септелге кылырынга кердүнгеп акша-хөреңгини планнаан нормадан ажыр чарыгдаарының фактылары узуткаттынмаан. Чүгле совхозтарга безин бо чылдың он бир айларында 2 миллион ажыг рубльге ажыл төлевирин нормадан артыкка чарыгдаан. Улусчу контроль органнарының материалдарындан болгаш редакцияга кээп турар чагаалардан алырга чамдык бүдүрүлгелерниң, совхозтарның болгаш организацияларның удуртукчулары тудуг ажылдарын, септелгени алыксак-чиксек кижилерге кылдырткаш, ажылдың хемчээлин улгаттырып, хоозун немей бижээн нарядты тургустургаш, «күрүне оон каңын когарай бээрил» деп шын эвес бодал-биле, хөй артык акша-хөреңгини ол кижилерниң карманнарын дартайты дыгааш, чорудуп турарлар. Кызылдың кодээ ажыл-агый техникумунуң общежитиезиниң септелгезин кылдырткаш, оон дирекциязы ындыг чазын кижилерге 7 муң ажыг рубльди артыкка төлээн. Ол шынгыы четпестери дээш бо өөредилге чериниң удуртукчуларынга республиканың Улусчу контроль комитеди шынгыы хемчеглерни хүлээткен болгай.

Машина-техниканы камныг эдилевес, тоймагдаар, үрегдээр, электен үндүр бижиир фактылар бисте эвээш эвес. Өвүрнүң «Кызыл тук», Улуг-Хемниң «Ак-Туруг» болгаш өске-даа ажыл-агыйлардан кижи шыдажыр арга чок ындыг фактыларның дугайын редакцияга бижикчилер дыңнадып, бижигилээн. «Кызыл тук» совхозтан кандыг-бир дугуй, ээрип-даа эвес, а ийи улуг машина ис чок читкен, ынчаарга оларның бирээзиниң сеги Ак-Довурактан тывылганы билдинген. Чадаананың Сельхозтехника каттыжышкынынга септээри-биле эккеп каап СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг, «Алдан-Маадыр», «Октябрь 30 чылы» совхозтарның 7 комбайны ажыглаар арга чок кылдыр тоймаглаттынган. Бо чижектер ындыг ажыл-агыйларның удуртукчуларының, оларда инженер-техниктиг ажылдакчыларның даандырган ажыл-херек дээш харысалга чок, салдынчак ажылдап турарын бадыткап турар-дыр.

«Тыва тудуг», «Тыва кодээ тудуг», «Шагонартяжстрой» тудуг трестериниң болгаш өске-даа тудуг организацияларының кылып турар объектилеринге материалдарны камнап, хумагалаар талазы-биле үндезин эргилде чедип алдынмаан. Оон уржуундан чүгле бо чылдың он айларында безин 150 тонна цемент, 1,2 муң дөрбелчин метр шил, 464 кубометр тудуг ыяжы нормадан ажыр чарыгдаттынган. Кызыл чоогунда теплица кылырынга № 62 КМК-ның нормадан ажыр чарыгдаан шили 8432 дөрбелчин метр четкен. Моон ап көөрге чамдык тудуг мастерлериниң, участок начальниктериниң, прорабтарның «ол мээниң эвес, хамаан чок, оон күрүне каның чадарал бээр» дээр шын эвес хөөн-биле ажылдап турары илдендир.

Оон аңгыда электри болгаш чылыг энергиязын база кывар-чаар материалдарны камнап, хумагалавас, төтчеглекчи ёзу-биле ажыглап турарының чижектери база хөй. Кызылдың, Кызыл-Мажалыктың эът комбинаттары, «Хадын», «Барлык» совхозтар электри энергиязын бо чылын нормада көрдүнген лимиттен дыка ажыр чарыгдаан.

Камналга чурумун күштелдиреринге, хумагалыг болурунга холбашкан көскү агитация, аас пропагандазы черде кошкак тургустунган. Бо чылын «Экономика камналгалыг болур ужурлуг» деп темага бир политхүннү Кызылдың болгаш районнарның партия организациялары бүгү черлерге эрттирген-не харын. Ынчалзажок бо чугула ажыл-херекке холбаштыр пропаганданы план ёзугаар, доктаамал чорудуп турар. партия организациялары амдызында эвээш. Оон уржуундан күрүнениң хөй акша-хөреңгизин үндүрүп тургаш, ажыл-ишчи кижилерниң бүдүрүп кылып каан чүүлдерин чүвени чедир медерел билбес, ийи-чаңгыс кижилер үреп, чок кылып каар таварылгалар база бар. Чижээ, «Шекпээр» совхозтуң Суг-Кажаа сүт-бараан фермазынга үлегерлиг кажааны туткаш, ферма девискээрин долгандыр чырыдары-биле чагылар баштарынга күштүг улуг сайгылаан лампаларын тургускулап каан, а даартазында-ла оларны хүл далганнай чуура шаап каан.

Ол-ла совхозтуң Биче-Тей суурда «чунар-бажың ажылдавас» деп хомудалдар турган. Херек кырында чүү болганыл дээрге, ону изидери-биле кылып каан батареяларны, демир хоорзаларны бир үрегдекчи кижи каң демир хирээ-биле үзе хирээлегилеп каан болган. Үстүнде кижи шыдажыр аргажок фактыга буруулуг кижилерни илередип, оларга хемчег көргүзерин совхозтуң дирекциязы-даа, ында партия, совет организациялар оралдашпаан болгаш апаа-ла эрттирип каан. Ол чүүлдерни тып, садып алырынга, катап кылдырарынга ажыл-агый база-ла хөй артык акша-хөреңгини чарыгдаар ужурга таварышкан.

СЭКП ТК-ның ноябрь (1982 ч.) Пленумунга камналга чурумун күштелдирериниң айтырыынче база катап онза кичээнгейни салган. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Ю. В. Андропов аңаа бодунуң чугаазынга: «Амгы үеде камналга, улустуң байлаан хумагалыг көөрү — бистиң планнарывыстың боттуг чоруунуң айтырыы-дыр» дээш, ону план органнарының, министерстволарның база эргелелдериниң, ведомстволарның талазындан практиктиг хемчеглерниң бүдүн-бүдүн системазы-биле шиитпирлээрин хандырарының эргежок чугулазын демдеглээн. Оон аңгыда Юрий Владимирович: «Маңаа холбаштыр бүгү партия комитеттери, бүгү партия организациялары улуг ажылды чорудар апаар» деп онзалап айыткан.

Бо бүгүнү удуртулга болдургаш, ол талазы-биле салдынган эң чугула сорулгаларны бүдүрүлге, тудуг, транспорт болгаш өске-даа коллективтерниң база ажыл-ишчи бүрүзүнүң идепкейлиг киржилгези-биле шиитпирлээр турар кылдыр партия, совет болгаш ажыл-агый органнары ажылдаар ужурлуг.

А. П. Шумов Кызылдың районнар аразының «Сельхозтехника» каттыжышкынында 12 чыл ажылдап турар. Оон күш-ажылчы стажы үжен чыл чоокшулай берген.

Ажылдап эрткен чылдарының дургузунда күш-ажылга, амыдырал-чуртталгазынга бедик харысалгалыг бөдүүн болгаш ак сеткилдиг ишчи шалыпчы, үлегерлиг ёзу-биле ажылдап келген, ол чаңынга бөгүн-даа шынчы болуп арткан. Хоочун ажылчын коллективиниң эң хүндүткелдиглериниң бирээзи. Байлак күш-ажылчы дуржулгазын аныяк ажылчыннарга ол дамчыдып берип турар.

Андрей Павлович Москвада Бүгү-эвилелдиң улус ажыл-агый чедиишкиннериниң делгелгезиниң мөңгүн медалының эдилекчизи. Ол ам радиаторлар септеп турар. Даалган ажылын ак сеткилдиг, бедик шынарлыг кылып келген. Ол ажылчын коллективте местком болгаш эш хуузунуң судунуң кежигүнү. Ол хүн үлүүн үргүлчү-ле 125 хуу күүседип турар.

ЧУРУКТА: Андрей Павлович Шумов.

КЫЙГЫРЫГНЫ ДЕТКИВИШААН

Он бирги беш чылдың, ийиги чылының планныг онаалдаларын доллдур болгаш ажыр күүседир база 1982—1983 чылдарның мал кыштаглаашкынын организастыг эрттирер дээш, Чөөн-Хемчик районда «Чыраа-Бажы», Бии-Хем районда «Саян» совхозтарның республиканың бүгү малчыннарынга кыйгырыын «Торгалыг» совхозтуң ажыл-ишчилери таныжып, ону деткип, күжениишкиннииг ажылдап турар.

Ниитиниң малын хүр кыш ажырары-биле чайгы үеде совхозтуң механизастаттынган сиген бригадазының күжү-биле 1752 тонна сигенни, 565 тонна суланың ногаан массазын, 103 тонна будук-бүрүнү белеткээн.

Кышкы үеде бергедээн коданнарга хереглээри-биле 782 тонна сигенни тускай курлавырда тургускан. Ам бо хүннерде малчын кодан бүрүзүнде 15—18 тонна сиген дүжүртүнген. Совхозтуң дирекциязы малчыннарже 7 сүт сөөртүр автомашиналарны чоруткан.

Кара-Тал хойжу бригадазының малчыннары кыштаглаашкынга эки белеткенген. Ылаңгыя малчыннар Данов Нүүрүп, Оюн-оол Тумат, Дарыма Тумат, Александр Натпит-оол, Кенең Кызыл-оол, Отчёт Кыргыс олар кыштаглаашкынга хынамчалыг белеткенгеннер. Ынчалза-даа чамдык малчыннарның кышка белеткели хоомай болуп турар. Чижээ, малчыннар Сеңгии Доржу, Кан-оол Балдаң олар чайгы үеде чаңгыс-даа килограмм сиген белеткеп албаан. Элээн каш малчыннарның кыштагларында чедир кылдынмаан үүрмек ажылдар хөй.

Мал чемнериниң кадагалалында болгаш кыштаглаашкында четпестерни чайладыр талазы-биле айтырыгларны малчыннарның хуралдарынга чугаалажып, совхозтуң дирекциязы чогуур хемчеглерни ап чорудуп турар.

Н. ДАМДЫН.

«Тыва кобальт» комбинатты тударынга Совет Эвилелиниң хөй националдыг улустарының төлээлери киришкен, дериг-херекселдерни чурттуң янзы-бүрү бүдүрүлгелеринге кылган. Ону ажытканындан бээр орустар, украиннер, белорустар, тывалар, татарлар, чуваштар, армяннар, бураттар, хакастар болгаш өске-даа национальдарның кижилери Тываның байлаан чуртка бээр дээш бир демниг, эп-сеткилдиг ажылдап турарлар. Оларның аразында Прасковья Трофимовна Степанова бар. 1970 чылдан бээр гидрометаллургия цегинге аппаратчы болуп ажылдап келген. Он ажыг чылдарның дургузунда онаашкан херээн ол мергежилдиг күүседип, дээре ажылчыннарның одуруунга кирип турар.

Прасковья Трофимовна хөй-ниити ажылында идепкейлиг киржип турар.

ЧУРУКТА: аппаратчы П. Т. Степанова.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотозу.

Шүгүмчүлелдиг чагаалар

КАЖАН КИРЕРИ БИЛДИНМЕС

Өвүр районнуң хереглекчилер ниитилелиниң баштаар черлери, садыг килдизи, товароведтер магазиннерге бараанарны сезон аайы-биле киирер, четчелээр, чогуур үелинде чонга садар айтырыгны негелдеге дүүштүр шиитпирлевейн турар. Магазиннериниң-даа, ниити районнуң-даа планныг онаалдаларының күүселдези оон база хамааржыр болгай. Чамдык магазиннерде планныг онаалдаларының күүселдезиниң үстүп турарының бир чылдагааны ында. Оон тодаргай чижээнге Чаа-Суур суурда холушкак бараанар магазинин ап болур. Бараанарының ассортименти ында кызыы. Кышкы чылыг хеп аймаа чок, ажыл-агый бараанары — шоочалар, балды; культура, галантерея, спорт бараанарының көзүлбээни ур апарган. Ук бараанарның магазинге кажан кирери билдинмес, маңаа турар. А ол бараанарга садып алыкчыларның хереглели улуг.

Районнуң садыг килдизи, оон товароведтери кодааде магазиннерже доктаамал чедип барып, ында байдалды өөренип көрүп турар болза, байдал өске болгу дег. Демниг, харылзаалыг ажылдаары күзенчиг.

Ч. МОНГУЛ-ООЛ.

КАЙЫЗЫНГА-ДАА БААРГА...

Чадаана хоорайда № 1.2.3 столоваяларның ажылының дугайын бижиир бодадым. Оларның иштиниң арыг-шевери, санитарлыг байдалы сөөлгү үеде коскузу-биле элээн экижээн. Ниитиниң чемненилге черинге бир кол чүүл ол. Ол эки. Ындыг-даа болза ук столоваяларда аъш-чемни белеткеп турарының шынары багай, ассортиментиниң кызыы, кайда-даа меню чаңгыс аай. Белеткеп турар чемнери — ши, рассольник, хаван чаандап кылган плов, гуляш. Кажан-даа келир болзуңза, ол-ла чемнер болур. Оода шынары эки болза, канчаар дээр. Садып алган мүнү көөр болзуңарза, чүгле тавак дүвү чажыра кудуп каан болур, гуляш, плов чүгле хаван чаа болур, орта чиртинмес. Котлета ында хааяк кестүп келгилээр.

Щиге, мүнге каап каан эъдин көөр болза, мырыңай аргажок, чамдыкта эът чок-тур дээш мүнге кадбайн-даа баргылаар, а кассир оон демей-ле долу өртээн алыр.

Пермячи харын столоваяларда арбын. Оон иштинде эъдинге хамаарыштыр чугаалаар болза, ооң бар чогу-даа билдинмес, курут далган болур. Ажыы-биле чугаалзарга, оон өртээнге шуут дүүшпес. Чемгир, чедиңгир сүттүг шай база ында-хаая кестүр.

Хоорайның № 2 столовязынга чемненип алыры-биле чеде бердим. Ап алган пермячимни көөрүмге, иштинде эът шуут чок болду. Столоваяның улуг поварынга ол дугайын чугаалавас аргам чок болду. «Дуу өрээлде кылып турар кижиге барып көргүс» диген харыы алгаш, аңаа чеде бээримге, аныяк уруг пермячи кылып тур. Тестону өйгеш, эътти дээр-дегбес дээртип каар болду.

Хоорайның столоваялары чырык, сүт чок дээш болганчок бо-ла хагдына бээр.

Столоваяларның ажылында ниити четпестер ындыг. Садыг, ниитиниң чемненилге чериниң ажылдакчыларының хүн бүрү ажылында кол-ла чүве — садып алыкчыларның, аңаа чемненип келгеннериниң негелде хереглелдерин хандырып, хандырылганың бедик культуразын чедип алыры болгай. Ынчангаш Чадаана хоорайның столоваяларында хандырылганы эде көөрү артык эвес деп бодаар мен.

Ш. МОНГУШ.
Чөөн-Хемчик район.

ЧОННУҢ БАЙЛАА

Бистиң чуртувус арга-арыг-биле байлак. Ол арга-арыгларда янзы-бүрү аң-мең, куш, кат-чимис болгаш ыяш бар. Ону камгалап турарывыс кандыгыл? Бистиң талавыстан ам-даа четпес деп бодап турар мен. Ол байлакты өрттен болгаш төтчеглекчилерден лесниктер камгалап турар. Арга-арыг камгалалында четпес чүүлдер хөй. Чижээ, лесниктер боттарының участоктарының чурттакчы чонунга тайылбыр ажылын доктаамал чорутпайн турар. Участогун лесниктер үргүлчү хайгаарап көрбес чүүлдер бар. Оларның кошкак ажылының түңнелинде кайы-хамаан чок ыяш кезер чүүлдер болу бээр. Ак-Туруг суурнуң баарындан ыяш кескен К. Шоп деп кижиге хемчег көргүскен бис.

К. КОМБУ.

ПЛАНДАН АЖЫР

«Тыва кедээ тудуг» трестиң автобаазазының чолаачылары, инженер-техниктиг болгаш өске-даа ажылдакчылары юбилейлиг чылдың он айларында багай эвес күш-ажылчы көргүзүглерни чедип алганнар.

Коллектив чүък сөөртүлгезиниң планныг онаалдазын 102 хуу күүсеткеш, 558 муң тонна-километрни ажыр ажылдап кылган. Нормадан ажыр 53 муң тонна улус ажыл-агыйының чүъктерин сөөрткен.

Н. П. Скобелинниң удурткан тудуг ыяжы сөөртүр бригаданың чолаачылары боттарының күш-ажылчы онаалдазын ай санында доктаамал ажыр күүседип, эвээш эвес артык кезектерни болгаш кывар-чаар материалдарны камнап алганнар.

Дуржулгалыг чолаачылар Н. Ондар, В. Булатов, А. Сысоев болгаш оон-даа өскелер социалистиг чарышты баштап турарлар.

В. КУУЛАР.

ХӨЙ-НИИТИНИ КИИРИШТИРЕР

Күш-культураны болгаш спортту хөгжүдеринче, СЭКП ТК болгаш совет чазак доктаамал кичээнгей салып келген. Бистиң социалистиг ниитилеливисте күш-культура болгаш спорт күрүнениң чугула херээ, амыдыралдың чарылбас кезээ. «Күш-культура болгаш спорттуң массалыын улам ыңай көдүрер дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хүлээп алган доктаалы совет кижилерниң күш-дамыр кижизидилгезиниң дугайында партияның болгаш чазактың сагыш салыышкынының тодаргай херечизи болуп турар.

Ук доктаалдың күүселдезиниң талазы-биле айтырыгны СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң бюрозунга, районнуң партия активиниң хуралынга чугаалажып көргеш, тодаргай хемчеглерни алган.

Район Совединиң күүсекчи комитеди районга күш-культураны болгаш спортту улам ыңай сайзырадырының сорулгаларын сессияга чугаалажып көргеш, 1981—1985 чылдарда перспективтиг планы хүлээп алган.

Бүгү чуртта ышкаш, бистиң Чөөн-Хемчик районда күш-культураның болгаш спорттуң улам ыңай хөгжүлдезинге эргежок чугула байдалдар тургустунган, оон материалдыг баазазы сөөлгү чылдарда быжыккан. Районда күш-культураның болгаш спорттуң 11 муң ажыг кежигүннүг 33 коллективтери, 274 спорт секциялары ажылдап турар.

Районнуң күш-культуржуларының ажыглалында 14 спорт залы, бөдүүн хевирниң 18 стадионнары болгаш дыка хөй волейбол, баскетбол ойнаар шөлдер, бичии уругларның элээн каш спорт шөлчүгештери бар болуп турар.

1981—1982 чылдарда районнуң чыынды командалары республика маргылдааларынга киришкеш, спорттуң чамдык хевирлеринге эки түңнелдерни чедип алганнар. Ук маргылдааларга 300 ажыг шыырак дээш спортчулар киришкеннер.

Чадаана хоорайның уруглар спорт школазында волейбол болгаш хостуг хүреш секцияларында 420 өөреникчилер хаара туттунган. Бо школаның салбырлары Суг-Аксы, Бора-Тайга Баян-Тала ортумак школаларында база доктаамал ажылдап турар.

«Алдан-Маадыр», «Чыраа-Бажы», «Большевик» совхозтарда спорт-массалыг ажылдар багай эвес тургустунган. Баян-Тала, Суг-Аксы, Чыргакы кодээ Советтериниң күүскемнары күш-культураны болгаш спортту хөгжүдеринче кичээнгейни күштелдирген.

«Алдан-Маадыр» совхозтуң дирекциязы болгаш партия организациязы кижилерниң кадыкын быжыглаар дээш күш культураны болгаш спортту ажыглап келген, оларның дуржулгазы калбак деткимчени ап турар. Совхозта ийи спорт залдары, бөдүүн хевирниң 4 стадиону бар. Күш-культураның болгаш спорт ажылының планын партком, кодээ Советтиң күүскому чыл санында бадылап турар. Совхоз ажылчыннарын чурттап турар чериниң аайы-биле спортчу маргылдааларже хаара тударын калбарган. Бүгү-эвилелдиң ГТО нормативтерин дужаарын организастыг эрттирип, агитквартандар аразында бо ажылды доктаамал чорудуп турар.

Районнуң төп эмнелгезинде партия организациязы болгаш оон удуртулгазы коллективте күш-культураны массалыг болдуруп, хөгжүдер талазы-биле чамдык ажылдарны кылып чорудуп турар. 1980 чылда «Медик» аттыг спортчу клуб тургустунган. Хол бөмбүүнүң, стол теннизиниң, боодалганың, лыжаның болгаш туризмниң секциялары доктаамал ажылдап турар.

Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры О. Ч. Лопсанчап аттыг шаңнал дээш «Октябрь 30 чылы» совхозка, «Кашпалдын ээзи» — Карл Маркс аттыг совхозка, Сарыглар Семис-оол аттыг кубок дээш «Сүт-Хөл» совхозка, райкүүскомнуң улус өөредилге килдизиниң өөреникчилер болгаш башкылар аразынга эрттирип турар спортчу маргылдаалары чылдың-на чаңчыл болу берген болгаш улам массалыг болуп бар чоруур.

Ынчалза-даа күш-культураны болгаш спортту ажылчы чоннарын хүн бүрүдеги амыдыралынга киирер, массалыг чоруун улам бедидер талазы-биле СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш СЭКП Тыва обкомунуң V пленумунуң доктаалдарының негелделерин күүседир талазы-биле организакты ажылдың деңнели ам-даа куду болуп артпышаан. Чамдык партия, совет, ажыл-агый органнары, профэвилел болгаш комсомол, күш-культура, спорт организациялары күш-культура кадыкшылга ажылын организастаарын четпес чорудуп турар.

Районнуң күш-культура организацияларының статистиктиг отчёттарындан алырга, 1981 чылда күш-культура болгаш спортка доктаамал киржип турарлар 11 муң ажыг кижи, азы чурттакчы чоннуң чүгле 27 хуузу болуп турар. Бүгү-эвилелдиң ГТО нормаларын районда 30 хар чедир назылыг чурттакчы чоннуң 24 хуузу, 30-дан 40 хар чедир назылыгларның чүгле 11 хуузу дужааган бооп турар.

«Хөндергей», «Тыва», «Искра» совхозтарда болгаш № 463 КМК, Сельхозтехника каттыжышкынында, ыяш ажыл-агый черинде, оруж-тудуг септелге участогунда чаңгыс-даа спортчу секциялар ажылдавайн турар. ГТО нормазын дужаарын организаставайн, кым-даа спортчу секцияларже хаара туттунмайн турар.

Спорттуң массалыг хевирлерин хөгжүдеринде четпестер хөй. Чадаана хоорайда мячилиг хоккей ойнаар лош болгаш кодээ суурларда чаңгыс-даа лыжа баазазы тургустунмаан.

Районнуң ДОСААФ комитеди аныяктар ортузунга спорттуң шериг-патриоттуг хевирлерин кошкак организастап, шериг назылыг болгаш шериг назы четпестер ортузунга ажылды кошкак чорудуп турар.

Күш-культура болгаш спортче бүгү школачыларны доктаамал хаара тудар, күш-культураны школачы бүрүзүнүң хүн бүрүдеги амыдыралынче киирер талазы-биле ниити билиг школаларының ажылдарында шынгыы четпестер болгаш чедир ажыглаттынмаан курлавырлар ам-даа бар.

Чамдык партия организациялары, совхозтарның ажылчын комитеттери кодээ чурттакчыларның күш-дамыр кижизидилгезиниң сорулгаларын шиитпирлээрин херекке албайн турар.

Райкүүскомнуң спорт комитеди, «Урожай» эки тура спорт ниитилели, ДОСААФ райкому болгаш школалар спорттуң массалыын чедип алыр ажылды күштелдирзе чогуур.

М. ЭРТИНЕ.
СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң инструктору.

ИДЕГЕДИВИС

Эрзин районда Мөрен суур сөөлгү чылдарда дыка өзүп, сайзырап турар. Чаагайжыдылга талазы-биле районда эки суурларның бирээзи. Оон-биле кады бисте четпестер бар. Ылаңгыя суур үргүлчү караңгы болуп турар. Дүне ыңай-бээр аргыжарынга дыка берге. Ээлиг, ээзи чок ыттар база көвүдээн. Караңгы кудумчулап кылаштаарга кижи ызырып каггы дег. Оода-ла клуб ээжии, контора, школа чоогу чырык турган болза, чүгээр ийик.

База бир багай чүве бар. Совхозтуң чунар-бажыңы ам-даа ажылдавас хевээр. Бо айтырыгларны Мөрен кодээ Соведи (күүском даргазы С. Ондар) чоокку үеде үзе шиитпирлевтер боор деп идегеливис.

А. ТАВА.

КИЧЭЭНГЕЙГЕ АЛЗА

Төрүттүнген чер-чуртум Шуй тайгаларының катаптаттынмас чараш чурумалдарын чоокта чаа көрүп магададым. СЭКП-ның ленинчи национал политиказының чайгылыш чок боттанылышкынының ачызында Бай-Тайганың Шуй, Бай-Тал девискээрниң таныттынмас кылдыр чаартылып, чечектелдир сайзырап турарынга сеткил хандып, өөрүп чордум.

Мээң чаңгыс чер чурттугларымның амыдырал-чуртталгазының чаагайжып, экижип турарын, а «Бай-Тал» совхозтуң ажыл-ишчилериниң кылып бүдүрген улуг үүлезинин ужун-кыдыын-даа бол көргеш, дыка-ла амырадым. Бедик дүжүттү алгаап, ниитиниң малынга, четчир чемни белеткеп алган. Кыштаглаашкынга ыяк кылдыр белеткеттинген, социалистиг хүлээлгелериниң хөй нурууун күүседипкен. Чаңгыс чер чурттугларымның өөрүшкү-маңнайлыы аажок болду.

Төрээн партиязының политиказын деткивишаан, совет овур-хевирлиг чаагай чуртталганың норма-чижектерин хажык чокка хүндүткеп, сагыыры, ССРЭ хамаатызының бедик адын төлептиг эдилээри, социалистиг өнчүнү камгалаары болгаш камнаары, бойдустуң байлактарын хумагалап өстүрери Совет Конституция ёзугаар бистиң ыдыктыг хүлээлгевис деп Бай-Талдың чурттакчылары эки билип турары кончуг өөрүнчүг.

Бо чаа, чаагай чаартылгалар-биле чергелештир байталчыларның ажыл-херектеринге болгаш хууда чуртталгазынга, совет овур-хевирлиг чаа амыдыралды калбартып быжыктырарынга шаптыктап турар чамдык айтырыгларны, чижээ социалистиг өнчүнү камнавас, ниитиниң эрге-ажыктарын хүндүлевес болгаш эргиниң артынчызы болур лама-хамнарның чаңчыл, ёзулалын өттүне бээр таварылгаларны база чугаалаксап тур мен. Дараазында тодаргай ийи-ле чижекти ап көрээли.

Бирги чижек. Арга ыяшты хумагалавас чорук караадаанчыг-дыр. Узун-Ажык дээрге үе-шаглан бээр ниитиниң муң-муң баш малын одарладып, семиртир өстүрүп азыраар болгаш хөй эът, сүт, дүк ажаап алыр магалыг байлак оъттуг, суглуг, маңнык дег көктүг-шыктыг, бойдустуң чайгаар бүткен база бир ховар чараш чурумалдыг булуңу-ла болгай. Узун-Ажыктың ол-бо талаларын ужу-кыдыы көзүлбес калбак ногаан арга-эзимнер каастап, шимеп турар, а аң-меңи болгаш кат-чимизи эгээртинмес байлак орап.

Узун-Ажыктың эзимнеринден шаандакы «Бай-Тал» колхоз болгаш амгы «Бай-Тал» совхоз чыл санында хөй-хөй кубометр тудуг болгаш оттулар ыяшты белеткеп, бойдустуң берингир хайыразын четтирип турар. Ынчалзажок бойдусту камнап, камгалаар болгаш хумагалап өстүрер дугайында ССРЭ Конституциязының негелделерин амыдыралга чиге боттандырар талазы-биле «Бай-Тал» совхозтуң болгаш ында кодээ Советтиң удуртукчулары шуппең ажылдап турар.

Узун-Ажыкта Остуг-Арга дээр сураглаан шыргай чараш эзимниң болгаш чоокгавызында арга-ыяштың онзагай байдалын барымдаалавайн, план чокка, балды-хирээ туткан кижилерниң сула салгаш, каракка көзүлген-не ыяшты кезип, төтчеглээнинин уржуунда ук эзимниң шаандакы чараш овур-хевири шуут үрелип, өскүндүргени дыка хомуданчыг болуп турар. Кестинген ыяштарның будуктарын болгаш баштарын шуптузун чыып бөлбейн, олла черлеринде олчаан каапкап, өрт айыылының эптиг «өөскүдүкчүзү» болу берген чыткылаар. Ыяжы кестинген черлерге ыяшты катап тарып өстүрер ажыл шуут үттүндүрган.

Ажыл-агыйжы эвес болгаш ээ-харысалга чок чоруктуң уржуунда Узун-Ажыктың бойдус байлаан ажыглап турары «Бойдус камгалалын күштелдирер болгаш курлавырларын ажыглаарын экижидер талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1978 чылдың декабрьда хүлээп алганы доктаалының негелделеринге окта-ла дүүшпейн, харын дүвүренчиг байдалда келгениң демдеглээри чугула.

Районда бойдус камгалалының ниитилели болгаш арга-ыяш ажыл-агыйының ажылдакчылары бо доктаалды күүседир талазы-биле ажыл-агый удуртукчуларындан негелде салбайн, контроль-хыналданы багай боттандырып турарын айтыр херек.

«Бай-Тал» совхозтуң болгаш ында кодээ Советтиң удуртукчулары ол дорамчылаткан бойдус булуңунга барбаан болгаш көрбээннер деп бадыткаары берге-дир. Бойдустуң чурумалын үрегдевес, кестинген ыяштарның төжектерин туруп, кургаан ыяштарны кезип арыглааш, чаа ыяштарны катап олуртуп, кезип алган ыяштарның орнун бойдуска дедир эгидип, ыяш кезер черлерни чаагайжыдары ажыл-агый удуртукчуларының дорт хүлээлгези болур ужурлуг. Бойдусту камнап хумагалаары чүгле бөгүн бистерге эвес, а бистиң келир үеде салгакчыларывыска база херек болгай. Ынчангаш эгээртинмес бойдус байлактарын «Бай-Тал» совхозтуң экономиктиг хөгжүлдезинге болгаш бай-талчыларның чаагай чоруунга билдилиг болгаш хумагалап, чептүг ажыглаарын шаг-үе негеп келген.

Ийиги чижек. Эргиниң артынчызы-биле эптеш чок демисежир херек. Бай-Тал кодээ Советтиң девискээри болур, шаандакы феодализм үезинде безин оваа-кангай турбаан Балчыттыг, Узун-Кара-Сут, Хараалдыг болгаш Ээр-Каът баштары чижектиг арттарда бо хүннерде даштан чыып кылган овааларны пөс чаламалар болгаш хыл-биле «ыдыктап шимээни», Узун-Ажык бажында арт кырында кожалашкан ийи оваа оон боду бүткен каас-чараш чурумалын бужартадып, совет чаа амыдыралды хирлендир, бөктаалдырып турары дыка хомуданчыг! Хамаатыларның бурганга чүдүүрү хостуг болбазажок, чүдүлгени бистиң чаа совет овур-хевирлиг чуртталгавыстың норма-чижектеринге чөрүштүр чорулуп болбас ужурлуг.

Ук «оваалар» арагачыларның «бурганга» тейлеп, чажыт чажып, арагалаар таарымчалыг ертээлдери болу бергенин ол овааларны долгандыр хорумналган хөй санныг арага шилдери херечилеп турар. Бир эвес партийжи атеистиг суртаал чурттакчы чоннуң иштинге чогуур деңнелге тургустунгаш, доктаамал чоруп турган болза, ол чаа оваалар кана-даа тыптып келбес дээрзи черле билдингир болгу дег.

Бистиң чаагай совет үевисте ол оваалар канчап тывылганыл? Эргиниң артынчызын совет үеде катап эгиткениниң ужуру чүл?—деп айтырыглар дүрүм ёзугаар тургустунгаш, харыы манап турар. Ол бүгүнү Бай-Талда партия, совет болгаш комсомол организацияларының удуртукчулары, улус депутаттары база агитаторлар, «Билиг» ниитилелиниң лекторлары канчап эскербейн турарыл?

Совет кижи дээрге ак сеткилдиг ажыл-ишчи, политика талазы-биле бедик билиглиг, ёзулуг патриот болгаш бердинген интернационалчы-дыр деп СЭКП-ниң XXVI съездизиниң совет кижи дугайында берген бедик үнелээшкинин Совет Эвилелиниң хамааты бүрүзү ажыл херээнге болгаш амыдырал-чуртталгазынга бадыткаар ужурлуг.

А. БОРБАК-ООЛ,
Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының чанында хыналда талазы-биле инспекцияның штаттан дашкаар инспектору.

ЛИДИЯНЫҢ ХОЛУН ДАМЧААН

Тожу райпозунуң конторазының артында каш-ла базым черде, бо чылын ажыглалга кирген чаа пекарня ол чоок-кавының бажыңнарындан онзаланып көстүп турар. Оон төгериксимээр ак шырайлыг, карактарында оожум көрүш, бир-ле бодамчалыг хевир чуруттунган, тонун эгиннеринде хөлбейтир салыпкан аныяк уруг демги пекарнядан дөө-ле көстүп турар эргижирээн бажыңче далашкан хевирлиг кире берди. Ында райпонуң чамдык магазиннери, складтары-биле барык деңге «кыраан», эрги хуу бажыңда ооң ада-иези чурттап орар. Өг-бүлениң түң уруу, чассыгбайы, «кол дааныр кижизи» (ачазы Марзынай, авазы Кушкаш ынча дээр) болганда, Лидия пекарняже ажылдап баарда-даа, ажыл соонда-даа бо төрээн бажыңның болганчок бакылай каап тар. Боду ол Салдам суурдан аңгы бажың алган-даа болза, ынчап чаңчыккан, ынчаар өөрени берген.

Лидия хлеб быжырар ээлчег ажылын доозупкан. Ада-иези ону пат билир. Ажылын дооспаан, хүлээтпээн шаанда ол хөй чорук кылып, бо бажыңче-даа кылаштап орбас. Бөгүн ээлчег ажылын хүлээдипкени ол.

— Бо хүнден эгелеп дыштанып тур мен. Ээлчег соонда. Ам каш-ла хонгаш Красноярскиже өөренип чоруур мен—деп, Лидия чугаалааш, бажыңга кирип келген, база-ла хлеб быжырыкчызы Галина Колче: «Ийе, ынаар чоруурла болгай мен» дээнзиг бүзүредип көрдү. Демгиле «ындыг...» деп караа-биле харыылады.

Азы шуут өөренип чоруй баар дээни ол бе? Чок, Красноярскиниң кооператив техникумунуң бараан садарын организастаарын өөренир салбырының үшкү курузун бот-өөредилге-биле өөренип турар. Ам баргаш лекциялар дыңнаар, зачёттар дужаар. Ажылдавышаан, билиг-мергежилин бедидип аары, черле ынчаш, аныяк ажылчын кижээ эртем-билиг чедип алыры кончуг чугула. Оон черле чарлып болбас дугайын, ынчангаш боду-даа олче күзеп, сагыш салып чоруурун Лидия сеткилиниң ханызындан чугаалап орду. Лидия бичиизинден-не ажылга ынак, ол дээш кончуг кызымак уруг болган. Беш чыл мурнунда Ий ортумак школазын дооскан соонда кажан бот-тускайлаң ажылдап болур арга бар апарганда, ооң ажылдаксаары, кандыг-бир мергежил чедип алыксаары улам хайныккан.

Лидия Марзынаевна Кол ам райпонуң эң мурнакчы хлеб быжырыкчыларының бирээзи апарган. Баштай мастерниң дузалакчызы болуп кирген.

— Мастер-биле кожа турупкаш, ажылдап кирипкеним-де шуптузу-ла билдингир кылып турарың-на бо, чиик хевирлиг ыпкаш сагындырар боор чүве, шынында ындыг эвес—ында бир-ле чажыт чаштынып чыткан дег болур—деп, Лидия далгандан хлеб болгуже чедир ажылдың чорудулгазын чугаалап орду. Шынап-ла, ында чажыттар хөй.

Ындыг чажыттарны, чижээ, далганны сорт аайы-биле элтеп белеткээрин, өй-тавында ажыдарын, шын деңзилээрин, хөөдерин чогуур минутазындан эрттирбейн быжырарын Лидия көрүп, холга тудуп тургаш дүрген өөренип алган. Хлеб быжырар мастерлер Лидияга ынчап айтып берип турганы аныяк бүдүрүлгечи база эки дузалаан. Пекарняга хөй чыл ажылдаан мергежилдиг хлеб быжырыкчызы Надежда Дамба-Хууракты эки арга-сүмезинге Лидия дыка таарышкан. Дүрген болгаш эки ажылдап билир, кызымак Бичемей Анчымаа ооң база бир эки өңнүү апарган. «Хлеб быжырар ажылга ол хире мергежээн Надежда ышкаш кижилер турда, ажылдың шынары моон-даа улам экижип, планныг онаалда амгызындан бедик боор болур ийик»—деп, Лидия сактып чугаалап орду.—Ам Надежда хөй уругларлыг кижи болгаш өг-бүлезиниң аайы-биле Тоора-Хемче көже берген, эмнелгеде ажылдай берген.

Лидия хлеб быжырар ажылга дүрген өөренгеш, мастер атка четкеш, ам боду чаа ажылдап кирген кижилерге дузалап, оларга эки арга-сүмечи болуп турар. Пекарняда мастерлер болгаш оларның дузалакчылары аразында бир демниг ажылдап турарлар. Ам дээрезинде хлеб быжырыкчызы бир ажылчын айда 8,5 тонна хлебти быжырар планныг. Лидия ол планны ай санында колдуунда ажыр күүседип чаңчыккан. Тоора-Хем, Адыр-Кежиг болгаш Ий суурларның магазиннеринге хүн бүрү кире бээр, хөй чонга кол чем болган ол хлеб райпонуң хлеб быжырыкчыларының, оларның бирээзи—мурнакчы ажылчын Лидия Колдуң база холун дамчаан. Ол продуктуда ооң кызымак күш-ажылы сиңникken.

Тожу райпозунуң мурнакчы ажылчыннарының бирээзи, ажыл-иши болгаш төлептиг аажы-чаңы-биле келир үезин бодавышаан, ажылдап чоруур Кол СЭКП кежигүнүнге кандидат, район Советиниң депутаты. «Коммунист болганым, депутатка соңгутканым менден улам-на эки ажылдаарын, хөй-ниити ажылдарга эки киржирин даандырып турар деп, Лидия чугаалап орду. Ооң күзел-соруу, шынап-ла, хайныгып, быжыгып чоруур. Лидия Марзынаевна Кол бодунуң округунуң соңгукчулары-биле ужуражып, оларның бажың-балгадынга кирип, депутат хүлээлгезин эки күүседип турар. ССРЭ-ниң Аъш-чем программазының дугайында беседаны соңгукчуларынга чугаалап берген.

А. НУГУУРАК.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА болгаш ПМА: кыска дыңнадыглар, тайылбырлар

АЛДАРЛЫГ ЮБИЛЕЙГЕ УТКУШТУР

ВАРШАВА. «Совет Социалистиг Республикалар Эвилели болгаш Польша. 1922—1982 чылдар» деп эртем конференциязы Варшавада ажыттынган.

Советтер чуртунуң тургустунганының юбилейи-биле холбаалыг эртем ажылдарын, ол ышкаш 20 чылдардан эгелээш 80 чылдарга чедир үеде совет-польша харылзааларының төөгүзүнүң талазы-биле польша эртемденнериниң шинчилелдерин сессияның киржикчилери чугаалажып турар.

Кирген илеткелдерниң аразында — «ССРЭ-ниң 60 чылы — ленинчи национал политиканың тиилелгези», «Сайзыраңгай социализмниң байдалдарында нацияларның чечектелиишкини болгаш демократияның ханылаашкыны», «СЭКП-ниң социал политиказы — боттанылышкында» «Совет эртемденнериниң Польшаның төөгүзүнүң талазы-биле шинчилелдери. 1917—1922 чылдар» деп илеткелдер болгаш өске-даа темаларга илеткелдер бар.

* * *

ПАНАМА. Делегейге эң баштайгы социалистиг хөй национал күрүнени тургусканы кижи төрелгетенниң хөгжүлдезинге төөгүлүг үе-чада болуп турар деп, Панаманың Улусчу партиязының ТК-зының чиигине секретары Рубен Дарио Соуса СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга медеглээн. Ынчангаш харын Черниң бүгү деңшилгелиг күштери, чаагай тура-соруктуг бүгү кижилери ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чыл оюн боттарының улуг байырлалы кылдыр демдеглээринге белеткенип турар.

Хандыдыкчы аажок улуг күштүг болбушаан, Совет Эвилели Черниң хосталга, демократия болгаш социал деңшилге дээш демисежип турар бүгү улустарынга үлегер чижек болуп турар. АКШ баштаан делегей империализмизи ынчангаш харын Совет Эвилелиниң чедиишкиннериниң нүгүлдээрин, делегейге оон ат-алдарын баксырадырып оралдажып турар.

* * *

КАИР. Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң тургустунганының 60 чылы—чүгле Советтер чуртунуң улустарынга эвес, харын тайбының хосталганың, деңшилгениң болгаш демократияның бүгү күштеринге улуг байырлал, алызындан-на делегейге ужур-дузалыг болуушкун-дур деп, Азия болгаш Африка улустарының эп-сеткил каттыштырылгазының организациязының чиигине секретары Нури Абдель Разак СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга чугаалаан. Бодунуң догуннаашкынының баштайгы хүннеринден эгелээш-ле Совет Эвилели делегей аренազынга тайбынга ынак чайгылыш чок уланышкынны чорудуп, тайбының быжыглаарының, улустар аразында дүшкүүрелдиг чорукту кошкадырының болгаш боо-чепсекти эндере бүдүрериң болдурбазының хөрээнге үнелеп четтинмес салышкынын киирип келген деп, ол медеглээн. Фашистиг кулданышкынның кыжанындан делегейни камгалап алган совет кижилерниң кайгамчык маадырлыг чоруктары делегейниң улустарының сагыш-сеткилинге кезээ шагда артар деп ол чугаалаан.

* * *

ПРАГА. ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 60 чыл оюнга алдар кылдыр Клемент Готвальдының музейинде ажыттынган делгелгеге ам безин 50 ажыг муң кижи барып чораан. Прага бүдүрүлгелериниң күш-ажылчы коллективтери, дээди болгаш ортумак өөредилге черлериниң сургуулдары, шериг албанныглар олче барып турар.

Делгээн чүүлдер коммунизм тургузуушкунунга ССРЭ улустарының чедиишкиннериниң дугайын, Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет кижилерниң маадырлыг болганын тоожуп турар.

Чехословакияның Коммунистиг партиязының Совет Эвилели-биле найыралды болгаш кады ажылдажылганы быжыглаарынче угланган политиказын делгелгеге келген кижилер [illegible] чүүлдүгээвүп турар. «Бо дээрге бистиң чуртувуска кара-чаңгыс шын орук-тур. Оон бот-тускайлан болгаш национал хамаарышпас догуннаашкынывының үнелээни, оон айыыл чок турарының магадылалы-дыр» деп, «ЧКД — Соколово» заводтуң ажылчыннары үнелелдер дептеринге бижээн.

* * *

ГАВАНА. Октябрь революциязы тиилээн үеден бээр Советтер чурту дайынчыларның болгаш колониалдыг үптээшкиннериниң политиказының шиитпирлиг буруу шаап, тайбының, улустар аразынга кады ажылдажылганың дүшкүүрлүг чорукту чавырылдыраарының херээн быжыы-биле камгалап келген деп, «Милитанте коммуниста» журнал ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылынга тураскааткан чүүлүнге бижээн.

Совет Эвилелиниң экономиктиг болгаш камгалал күчүзү социалистиг дем каттыштырылгазының идегелдиг камгалакчызы болуп төөгүнүң бурунгаар деңшилгелиг хөгжүлдезин хандырып турар деп, Кубаның Компартиязының Секретариадының органы демдеглээн.

Делегейниң амгы онза айыылдыг болгаш нарын байдалында ССРЭ тайбының херээн быжыглаарынче угланган чаа боттуг саналдарны келдүрүп турар. Черниң кырынга амыдыралды камгалап арттырарынче чүткүл салып турар бүгү деңшилгелиг кижи төрелгетен ол саналдарны деткип турар.

(СЭТА).

СЕССИЯ БОЛГАН

БУХАРЕСТ. (СЭТА). Румыния Социалистиг Республиканың Национал улуг хуралының ээлчеглиг сессиязы доозулган. Республиканың күрүне эрге-чагыргазының дээди органының депутаттары 1983 чылда Румынияның социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң чаңгыс аай национал планын чугаалажып көргеш, бадылаан. Чамдык хоойлу төлевилелдерин сессияга база чугаалашкан.

РСР-ниң национал орулгазы 1982 чылдаазынга деңнээрге келир чылын 5 хуу өзүлделиг болуру көрдүнген. Үлетпүрнүң ниити продукциязы 1983 чылда 6,6 хуу, а кодээ ажыл-агыйныы—5,1 хуу көвүдээр.

Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң кежигүннери чурттар-биле экономиктиг кады ажылдажылгага Румынияның киржилгезин улам калбартырын планда айыткан.

ЮГОСЛАВИЯДАН ДЫҢНАДЫГ

БЕЛГРАД. (СЭТА). 1983 чылда экономиктиг политиканың сорулгаларын Югославияның Федеративтиг Социалистиг Республиказының Президиумунуң болгаш Югославияның Коммунистер эвилелиниң ТК-зының Президиумунуң каттышкан хуралынга чугаалажып көргенин ТАНЮГ агентство дыңнаткан.

ЮКЭ ТК-ның пленуму бо чылдың декабрь 24-те чыылдырарын шиитпирлээн. Югославияның 1983 чылда экономиктиг политиказының сорулгаларын ол пленумга база чугаалажып көөр деп турар.

БУРУУ ШАПКАН

МАНАГУА. (СЭТА). Израильдиң сионисчи ёзу-чурумунуң болгаш Гондурастың диктатуразының аразынга шериг эвилелиниң күштелгенин Никарагуаның Даштыкы херектер министерствозу шыңгыы буруу шапкан.

АКШ-тың президентизи Р. Рейганның изи-биле Израильдиң камгалал министри А.Шарон чоокта чаа Гондураска кээп чораан. Ынчаарга палестин болгаш ливан улустарга удур дерзии үүлгедиглер дээш дорт харысалга Шаронга онаажып турар деп, Никарагуаның Даштыкы херектер министерствозунуң медеглелинде айыткан.

Израильдиң болгаш Гондурастың аразынга шериг эвилелин күштелдирери Шаронну ол чуртка кээп чорааның кол сорулгазы болган. Латин Америкада чонга удур дерзии чазактарны Израильдиң чагырыкчылары үргүлчү деткип, ылангыя Сальвадорнуң чонун массалыы-биле узуткаарынга киржип турар деп, медеглелде оон ынай демдеглээн.

ШЫҢГЫЫ ЧӨРҮЛДЭЭЛЕР

БРЮССЕЛЬ. (СЭТА). АКШ-тың болгаш Европаның экономиктиг ниитилежилгезиниң делегацияларының аразынга чугаалажылышкыннар кандыг-даа түңнел чок болуп доозулган. Ужуражылышкынның киржикчилери хөй санныг чөрүлдээлерниң түңнелинде кандыг-даа дугуржулганы чедип шыдаваанын олар парлалга конференциязынга демдеглээр ужурга таварышкан.

Садыг политиказының, кодээ ажыл-агый продукциязын орнажырының, сан-хөө харылзааларының айтырыгларынга хамаарыштыр АКШ-тың болгаш Европаның капиталистиг чурттарының аразында шыңгыы чөрүлдээлер бар болуп турар.

Кодээ ажыл-агый продукциязының чаңгыс-даа хевириниң талазы-биле чөрүлдээлер чайлаттынмаан деп, АКШ-тың кодээ ажыл-агый министри Дж. Блок ажыы-биле медеглээн.

АКШ-тың күрүне секретары Дж. Шульц баштаан 5 америк төлээлекчилер, Европаның талазындан — «Ниити рыноктуң» комиссиязының даргазы Г. Торн баштаан ооң бүгү кежигүннери чугаалажылышкыннарга киришкен.

ЛИВАНДА БАЙДАЛ

БЕЙРУТ. (СЭТА). Чөөн болгаш Соңгу Ливанда байдал дүшкүүрлүг бооп артпышаан. Израиль шериглериниң өжегээр өөскүткен сегиржип алышкыннарының түңнелинде эрткен алды неделя иштинде даглыг Чөөн районга 110 кижи өлүрткен, Соңгу Ливанның Триполи хоорайынга 50 кижи өлүрткен болгаш 200-ү балыглаткан.

Ливанда хан төктүушкүнү бирги ээлчегде израиль солдаттарның ливан черде эжелелиниң үргүлчүлеп турарының, ол чурттуң шажын-чүдүлге бөлүктериниң аразынга боо-чепсектиг сегиржип алышкыннарны оларның өөскүдүп келгениниң түңнели бооп турарын чурттуң солуннары демдеглеп турар.

АЙЫЫЛДЫГ ПЛАН

ДЕЛИ. (СЭТА). Пакистанның президентизи Зия-уль-Хак чаңгыс эвес удаа медеглел кылып, атомнуг чепсекти бүдүрүп алырынче Исламабад чүткүвейн турар, а чуртта атомнуг шинчилелдер ооң энергетика айтырыын шиитпирлээр сорулгалыг деп бадыткап келген. Ол бадыткалдарның шын эвезин фактылар сойгалап илереткен. Атомнуг бомбаны бүдүреринге ажыглаар дериг-херекселдерни садып алырын Пакистанның сөөлгү тос айларда оралдажып келгенин Индияның Пресс траст оф Индиа агентствозу дыңнаткан.

Пакистанның садып алыр бодап турар дериг-херекселдериң ядролуг чепсекти бүдүреринге ажыглап турарын Лондоннуң «Файнэншл таймс» солуну база дыңнаткан.

Атомнуг чепсекти бүдүрүп алыр дээн Пакистанның чажыт болгаш айыылдыг планы ооң кожаларының ханы дүвүрээшкинин болдуруп турар. Ядролуг чепсекти бүдүрер дээн Пакистанның планын Американың Каттышкан Штаттары деткип турар. Ядролуг чепсекти нептеретпес дугайында керээге ат салбаан күрүнелерге ядролуг технологияны бээрин америк хоойлулар хоруп турар. Ынчалзажок ядролуг чаа реакторну болгаш оон артык кезектерин АКШ чажыды-биле Пакистанга бээр бодап турар.

АШ-ЧУТКА БАСТЫРГАННАР

Барыын Берлин, 1982 чылдың ноябрь. «Мээн үе-чергелеримниң мурнунда кандыг-даа чырык күзел-соруң чок». «Бис боттарывыстың хөй айтырыгларывыс-биле баш муңгаш бис. Биске кым-даа дузалавас, кагдырган кижилер бис». Бо одуруглары Барыын Берлинниң бир солуунга парлаттынган аныяк оолдар, кыстарның чагааларындан алган.

Барыын Берлинниң аныяктарының элээн кезээнде келир үе дээш дүвүрээшкин болгаш бүзүрел чок чорук нептерээн. Хоорайда 73 муң ажыл чок кижилер бар. Ол дээрге сөөлгү 25 чылдарда эң улуг деңнел-дир. Барыын Берлинниң бүгү ажылчы чоннарының 9,1 хуузу ажыл чок. А 20 хар чедир аныяктарның аразында ол хуу оон-даа улуг—13 хуу. Профэвилел удуртукчулары ажыл чок чоруктуң чоокку айларда улам өзерин чугаалап турар.

...Ада-иезинге азырадып, шаптык болбазы-биле Кутте 16 харлыында бажыңындан чоруткан: өг-бүледе оон ангыда база беш кижи арткан. Ол школаны дооспаан болгаш ажылга ону өөреникчи безин кылдыр хүлээп албаан. Улуг садыгга дузалакчы ажылчын кылдыр кирип алган. Оон соонда үндүрткен. Дуп болган ажылдарга таваржып келген.

Ажылды ол тускай ажыл тывыкчыларын дамчыштыр тып алган. Ажыл тывыкчызы оон-биле шалың дугайында дугуржуп алыр. Ынчангаш ол ону бүдүрүлгеже чорудуптар. «Дуза катканы» дээш ажыл тывыкчызы бодунуң карманынга ажыл алган кижиниң түр ажылга ажылдап алырындан дыка хөйнү немеп алыр. Бүдүрүлгелерниң ээлери база ажык-кончаалыг болур. Түр ажылдап турарлар пенсия алыр эргези-даа чок, аарыыр, озал-ондакка таваржыр болза кандыг-даа дузаламчы төлевир, страхование албас.

Даштыкы чурттардан келген ажылчыннарның байдалы оон-даа дора. Барыын Берлинге турк националдыг Айдын 11 харлыында келген. Школага өөренип турган, ынчалзажок школаны дооскан дугайында херечилелди ап шыдавайн барган. Үе-үелеп типографияларга ажылдыг ол аптар турган. Айдын ам барык ийи чыл иштинде кандыг-даа доктаамал ажыл чок.

— Күш-ажыл биржазынга баргаш, кезээде коргар-дыр мен. Ажыл ам база чок дээр ирги бе? Ында ажылдакчылар «Ажылды баштай немецтер, оон соонда Европаның экономиктиг ниитилежилгезиниң кежигүнү чурттарның хамаатылары алыр, чүгле ооң соонда турктарга берип болур» дээр. Бодуңну ёзулуг-ла түренги, ядамык кижи, диленикчи кылдыр билип каар сен—деп, ол чугаалаар.

Чээрби харлыг кыс Сабина биле чээрби дөрт харлыг Михаэль олар эрткен чылын өгленишкен. Олар оолдуг-даа апарган. Өг-бүле тудуп тура олар келир үеге дыка бүзүреп турганнар. Оол слесарьның дузалакчызы, уруг бараанпар хаптакчызы боор ажылдап турган. Баштай Сабина ажыл чок арткан. Элээн болганда Михаэль база ажыл чок апарган. Олар ам каш ай улаштыр ажылдавайн турар.

— Социал ведомство черинден дузаламчыны ап турар бис. Ай санында аңаа билдиришкин киирер ужурлуг чүве. Марка акша бүрүзүн, кепеек бүрүзүн дилеңири ыядынчыг-ла-дыр. Хөреңги-чок олуруп турарывыны шынзыдары база берге—деп, чээрби харлыг ие хомудап чугаалаар.

— Бис боттарывысты ийиги сорттуң кижилери-дир бис деп бодап билири берге-дир—деп, Михаэль аңаа немеди.—Бистиң өннүктеривис боттарының ажылының шиитпирлеп турар айтырыгларының дугайында чугаалаар, а бис социал ведомство черинче диленчилеп, хол сунуп алган барып турарывыс дугайын чугаалаар-дыр бис.

Михаэль ийи неделя бурунгаар эмчи баар ужурга таварышкан. Эмчилер ону коду оюлганнаан дээн. Ол аарыгны болгаш нерви талазы-биле кончуг шугулдаашкынны эмчилер ооң бергедээшкиннерге таварышканы-биле тайылбырлап турар.

— Дүнелерде шуут удувас болдум,...суд күүседикчизиниң сүрүп чедип кээринден коргар-дыр мен. Ол менден страхование кассазының дадывырын негеп чедип кээр боор деп бодаар-дыр мен—деп, Михаэль чугаалаар.

— Менде черле келир үе чок-тур—деп, эң сөөлүнде Михаэль чугаалады.

Ынчалзажок ажыл чок аныяктар боттарының ындыг байдалы-биле эптежип шыдавас, Муң-муң аныяктар ажыл негеп, хоорайның кудумчуларынга чыскаалып үнүп кээр. Бо чылдың октябрьда Барыын Берлинниң ангы-ангы районнарынга «Аныяктар — ажыл чок чорукка удур» деп организациялар тургустунган. Олар боттарының мурнунга аныяктарның ажыл-биле хандыртынган турарын чедип алыр сорулганы салган. Ол организациялар аныяктар аразында ажыл чок чоруктуң чылдагааннарын тайылбырлаар ажылды чорудуп турар.

Ол чылдагааннарның бирээзинге аныяк оолдар, кыстарның хөй кезииниң профессионал мергежил чогу хамааржыр. Оон-биле кады ажылдан бир-ле дугаарында эвээш стажтыг кижилер азы аныяктар үндүртүр. Профессионал белеткелдиң курстарын өөренип эрткен аныяк кижилерге база-ла берге. Чүге дээрге мергежилдиг ажылчынга шалың төлевири улуг. Ынчангаш бүдүрүлге ээлеринге ол ажылчыннарны үндүрүпкеш, база катап өөреникчилер хүлээп алыры ажыктыг.

Барыын Берлинниң берге байдалга таварышкан аныяктарын өөрүшкүлүг эвес келир үе манап турар. Бүгү-ниити рационализацияның үезинде биске улам эвээш кижи херек болгай деп, ажылга хүлээп алышкын каттыжылышкынының төлээлекчилери медеглеп турар. Барыын Берлинниң ажыл берикчилериниң берге байдалга таварышкан аныяк кижилерниң салым-чолу эвес, а ажык-кончаа дээш сагыш-сыдал хаара туткан.

Петер БУРАУ,
барыын-берлин журналист (ПМА).

ЭРГИ ОРУУ-БИЛЕ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). АКШ-тың президентизи Р. Рейган радио дамчыштыр чуртка ээлчеглиг чүве чугаалааш, ядролуг чепсекти эндере бүдүрерин улам күштелдирериниң оруу-биле моон-даа соңгаар чоруурунга болуунуң шиитпирлиин бадыткаан. Ол ынча дээш, Каттышкан Штаттарны чер кырынга тайбының кандыг-ла-бир «магадылалы» кылдыр көргүзерин оралдашкан.

Рейган «шериг талазы-биле деӊ күштү катап тургузар» дээр чүүлге чылдагааннап алгаш, АКШ-тың стратегтиг боо-чепсээн «чаартырының эргежок чугулазын» айтып, хамыктың мурнунда диптер аразынга ужугар «МХ» дээр баллистиктиг ядролуг чаа ракеталарны дүрген-не кылып үндүреринче кыйгырып турган. Ындыг ракеталарны сайгара тургузарынга чарыгдаар акша-хөреңгини «компактылыг баазалаашкынның» аргазы-биле бюджет төлевилелинден уштур дугайында АКШ-тың конгрезиниң төлээлекчилер палатазының чоокта чаа шиитпиринге холбаштыр ол ынча деп медеглээн: «Херектиң ужуру баазаларда эвес. Ол айтырыгны шиитпирлээр үе бисте хөй. Бистерге ракетаның бодунуң дугайында шуут тодаргай болгаш дорт бадылаашкын, ол ракетаны бүдүрүп үндүрер дугайында шиитпир херек-тир».

Индияның хамаарышпас хөгжүлдезиниң чылдарында улус өөредилгезин сайзырадыр талазы-биле хөй чүүлдер кылдынган. Школаларда өөреникчилериниң саны 70 ажыг хуу өскен болгаш амгы үеде чуртта 100 миллион школачылар бар. Оларның хөй нуруузу — ажылчыннарның болгаш тараачыннарның оолдары, уруглары.

ЧУРУКТА: Индияның Варанаси хоорайының школачылары.

БТА—СЭТА-ның фотозу.

ЧОРГААРЛАНЫР МЕН

— Педагогика институдунуң мугур үжен хар харлаазын демдеглеп эрттирген байырлалга чордум — деп, бистиң башкы уруувус бо кирип келди.

— Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң тургустунга-ла 60 чылын совет улус, черле делегейниң мурнакчы кижи төрелгетени, ам удавас байырлап эрттирер деп турарының бүдүүзүнде, ооң алдаанаарының чартыын ап, база юбилейин демдеглеп турар магалыг-ла институт ол аа. «Чогум чүү-чүү болду? Таптыг чугаалап көрем, уруум — диштивис.

— Хурал ажыттынар мурнуу чарыында делгелге, көргүзүглер магадап көрүп-көрүп, олурар бодааш, бир узун сандайга чеде бээримге, ында хоочун ажылдакчы Б. Б. Чюдюк бир-ле чүве өөрүнге хөөрээн олур.

— Чүнү хөөрей-дир? Дыңнадың бе ынчаш? — дээримге, — ийе, дыңнадым-на — дээш, оон чугаазын эгеледи.

«1952 чылдың күзүнү чүве. Ынчан таптыг-ла беш чыл башкы стажтыг хып дээн чалыы директор турдум. Найысылал Кызылга Тываның төөгүзүнде бир-ле дугаар дээди өөредилге чери — башкы институду ажыттынар, аңаа өөренир күзелдиглерни чалап турар деп медээ дыңнааш, буу-хаа дөгерпип ал-ла, эжим Коңга-биле каккаш салыыкан бис.

Карак бо! Он класс доостуруп, караавыс ажыдып каан № 2 школавыстың чип-чиге дужунда ийи каът ак бажың чайынналып тур. «Кирип моорлаңар!» деп каан лозуңнуг эжикче ындазында сүрээдексеп кирдим. Ишти дээрге ана кылаң. Шупту чүве чаа. Шалага кижи тайып турар. Стол-сандай, дериг-херексел, күзүңгү дег, көрүнчүктелир. Мындыг оранга өөренип, чурттаар аас-кежиктиг-ле үрен-дир мен дээш, байгы күш-биле шырбайыпкан мен. Чамдык кежээлерде Салчак Калбакхорекович Тока бистерни башкыларывыс-биле холуй олуртуп алгаш, лекциялар номчуп турду. Кыш эрттип, чер чымчап, ыяш-даш эрип чорда, институттуң парк талазынга кизиргей хорум-даштыг шөлчүгешти аштап арыглап кааш, чаш ыяштар тарып олуртуп турган бис.??

— Солун-на чугаалыг кижи-дир. Оон ыңай дыңнаан болза — деп чорумда, уруувус уламчылады:

— Мурнумда одурупда дырааш кара-кара баштарлыг кезек студент кыстар «Уйгу чок Улуг-Хемни» тудуп алган чогаалчының автогравын сонуургаан, «Бо номнуң автору Тыва АССР-ниң алдарлыг чогаалчызы Кызыл-Эник Кыргысович Кудажы бистиинге үргүлчү аалдап кээп, сүме кадып, ооң кадында бо институтка өөренип турганын дыка солун кылдыр төөгүлээр ийин. Таан магадаар бис» — дижип, аразында каттырышкан орлар.

Улус өөредилгезиниң хереэнге, башкы кадрларны белеткээринге улуг ачы-хавыязы дээш база тургустунга-ла 30 чыл болганынга хамаарыштыр Кызылдың педагогика институдун Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижиибиле шаңнаар дугайында Чарлыкты номчуптарга, хамык улус бут кырынга тура адыш часкап турдувус.

Илеткелчи ректор Х. О. Ондар КПИ-ниң ортумак кижи назынының чүгле чартыы хире чылдарда чогуткан чаагай үлүүн, ооң эртем-өөредиглиг херии базымнарын салаа базып санап, дириг чижектер-биле бадыткап турда, солун чорду.

— Шынап-ла Тываның чер болганында ажылдап, чурттап турар институттуң доозукчулары ат-сураглыг башкыларны, чогаалчыларны, лекторларны, журналистерни, спорт мастерлерин, ыраажыларны, харысаалгалыг улуг ажылдарда ажылдакчыларны кайызын ол дээр—деп, уруумнуң чугаазынга киржи бердим.

— Ол хамаан чок бо институтту доосааш, эртем ады чедип алган бистиң эртемденнеривисти санап адаарга безин өөрүнчүг ышкажыл. Адырам кымнар ийик моң? Кима Март-оол, Фаина Бартан, Екатерина Танова, Яков Хертек, Светлана Сат, калган башкывыс Алдын-оол хөөкүй... Мырыңай эндерик-тир але. Институт доозукчулары Тыва АССР-ниң школаларының алдарлыг башкызы Лилия Деменскаяны, РСФСР-ниң школаларының алдарлыг башкызы Зоя Куулары, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Тамдын-оол Сарыгларны, Тыва АССР-ниң школаларының алдарлыг башкызы Сүгдер Содунамны, улус өөредилгезиниң тергиини Александра Ойдан-оолду дээш өскелерни-даа, кижи көргеш, магадап, чоргаарланып чоруур чүве ышкажыл—деп, ававыс бисти улам деткиди.

— Коммунизмниң келир үедеги тургузукчузу —аныяк салгалды Коммунистиг партияның хереэнге чайгылыш чок ылап бердинген, ёзулуг эртем-билиглиг, төлептиг аажы-чаңныг, шын туруштуг, быжыг эп-найыралдыг кылдыр өөредип кижизидер бистиң башкы кадрларывысты белеткеп турар башкы институдувуска кым өөрүп четтирбес, аңаа чоргаарланмас боор!—деп, чугаавысты түңнеп орумда, уруум база уламчылады.

—Студентилерниң кижи көрүп, дыңнап мага ханмас солун улуг концерти доозулду. Оон чиртилээн хөгжүмге үдеттирип кезек танцыладывысдаа. Өөрүшкү-хөглүг тарап, чаныып орувуста чогаалчы С. С. Сүрүң-оол кежээки сырын-соок-даа тоор ужур чок чугаалаттынып чорду: «Институтка кирер мурнунда, шүлүктер шорбарлап бижип чордум. Оларым «Шын», «Тываның аныяктарынга» бо-ла көстүп кээр турду. Чажыргап чоор мен, дуңмалар, ол чогаалдарымны ам топтап, сиңир сайгарып көөрүмге, чамдыктары чиг, каңдай, чевени кончут ийин. Чогаал аргаларын, ооң чажыдының дүлгүүрүн, чогаал дээрге тускай тудуш бүдүш-тургузуглуг чүве-дир, ооң чүгле чаңгыс талазы кошкаш дээр болза, ам ол чемдик апаар дээрзин ынчангы бо институттуң башкыларының өөредиглиг суртаалдарындан тып, хандыр билип алган болбазык мен бе. Деңгер-ле бо! Мээң «саралам» дуу кел чыдыр. Байырлыг, дуңмалар!» дээш, ыңай болду.

Юбилейинге барып, аңаа дорт киришпээн-даа болзумза, ажылдап турганым педагогика институдунга чоргаарланып, моон соңгаар ооң улам чечектелип мандыырын катап-катап күзээр-дир мен.

Куулар ОРГУ.

Сураглыг хөй-ниити ажылдакчызы чурукчу Святослав Николаевич Рерих чоокта чаа Москвага кээп чораан. Ооң акызы Юрий Николаевич Рерихтиң төрүттүнген хүнүнден бээр 80 чыл болганы-биле база Чөөн чүктүң улустарының уран чүүлдериниң музейиниң ажыдары-биле холбаштыр ССРЭ-ниң Культура министерствозунуң чалааны ёзугаар Святослав Рерих Москвага чедип келген. Ю. Н. Рерих Чөөн чүктүң төөгүзүнүң талазы-биле сураглыг эртемден кижи турган.

Сураглыг орус чурукчу Николай Константинович Рерихтиң оглун ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының президентизи А. Александров болгаш оралакчы президент А. Л. Яншин база хүлээп алган. С. Н. Рерих-биле солун ужуражыышкын ССРЭ-ниң Уран чүүлдер академиязынга база болган. Академияның оралакчы президентизи В. С. Кеменов болгаш ССРЭ-ниң улустуң чурукчузу Ф. П. Решетников олар ону хүлээп алган.

Сураглыг чурукчуну Чөөн чүктүң улустарының уран чүүлдериниң музейинге эвилеңи-биле уткаан. Рерихтерниң чогаадыкчы ажылдарынга совет хөй-ниитиниң сонуургалы дыка улуг.

...Николай Константинович Рерих муң ажыг чуруктарны чураап. Ол чуруктар делегейниң хөй музейлериниң эртинези болуп турар. Николай Рерих бүгү тала-биле сайзыраңгай кижи: чурукчу, философ, чогаалчы, эртемден, аян-чорукчу болгаш хөй-ниити ажылдакчызы. Тибетке, Гималайга аян-чоруунуң дугайында ооң үжен ажыг номнарын делегейниң улустарының хөй дылдарының кырынга хөй тираажтыг кылдыр парлаан.

ЧУРУКТА: С. Н. Рерих болгаш ооң кадайы Девика ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының президентизи А. П. Александровтуң хүлээп алыышкынының үезинде.

Б. КАВАШКИННИҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохроникасы.

ФОТОДЕЛГЕЛГЕ

ССРЭ-ниң 60 чылынга турасккаткан фотоделгелгениң темазы: «Тыва — чаңгыс аай өг-бүледе». Ол делгелгеге чурук тырттырарының эң эки мастерлери база чурук тырттырарынга хандыкшылдыглар киржип турарлар.

Оргкомитет ээлчегииг хуралынга киирген чуруктарны шунтузун сайгарып, чугаалашкаш, оларның иштинден эң эки 120 фоточуруктарны шилип алган. Фотоделгелгениң темазы янзы-бүрү: күш-ажылдың кижилери, оларның ажыл-херээ болгаш дыштаныылгазы, бистиң аныяк республикавыс, ооң улус ажыл-агыйының чедиишкиннери, Тываның чараш бойдузу болгаш өскелер-даа.

Фотоделгелге бөгүн республиканың хөгжүм-шии театрынга ажыттынар.

Бистиң корр.

ТВ

ДЕКАБРЬ 14-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 8.55 — «Ийи хүлүмзүрүг». Уран-чечен фильм. 10.00 — «Дириг амытаннар дугайында». Н. Н. Дроздов эрттирер. 11.00 — «Пушино. Горизонт ындынче көрүш». Документалдыг телефильм. 11.30 — Медээлер. 11.35 — 16.00 — Чапсар. 16.00 — Медээлер. 16.20 — «Уругларының он ийиги телүнге чагыг». Документалдыг фильм. 17.05 — «Бистиң садывыс». Кедээ ажыл-агый эртемнериниң кандидады Б. П. Попов эрттирер. 17.35 — Эртем дугайында. 18.05 — Хоккейге делегей маргылдаазы. Швецияның шилиндек командазы — ССРЭ-ниң шилиндек командазы. Чапсарда — Бөгүн — делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Француз дыл. Өөредилгениң 2-ги чылы. 12.35 — География. 6-гы класс. Мурнуу Америка. Амазонка. 13.05 — Орус чугаа. 13.35 — Музыка. Людвиг ван Бетховен. 14.05 — ПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Кижи болгаш эт-сеп. 14.35 — В. Шукшин. Прозазының арыннарындан. 15.45 — Медээлер. 15.55 — 18.15 — Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. «Кожалар — адыглар». 18.30 — Телемедээлер. 18.45 — «Дүштүкту кайнын тывары?» Документалдыг фильм. 19.05 — «Хоойлу болгаш хүлээлге». Дамчыдылга. 19.25 — «Че-ве, херээженнер!» Документалдыг фильм. 19.35 — «Азия товү». Информация-публицистиктиг программа. 19.50 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» Мультфильм. 20.15 — «Делегей панорамазы». 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.05 — «Бодунуң чери». Уран-чечен телефильм.

АГААР

Бөгүн республикага бүргеш алзыр, чамдык черлерге бысказ хар чаар. Хаттың күжү кошкак. Агаарның температуразы дүне 30—35 градус, чамдык черлерге 23—28 градус соок. Хүндүс 21—28 градус, чамдык черлерге 13—18 градус соок.

Кызылга бысказ хар чаар. Агаарның температуразы дүне 30—32, хүндүс 21—23 градус соок.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

ДЕКАБРЬ 14-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Соксаттынган серенада» 15.00, «Хол майгыны-биле шаңнышкан» 9.30, 11.20, 13.10, 17.00, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Хыналда куржаа» 10.00, 17.00, 13.20, «Солун чүүлдер делегейинде» 15.00, «Спортлото-82» 16.55, 18.50, 20.45 шактарда.

«ВОСТОК»: «Хөреңгитен Невзоровтуң улчуушкуннары» 15.00, «Али-Бабаның болгаш дөртен дээрбечилерниң ужуралдары» 17.30, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Тристан болгаш Изольда» 17.10, 19.40 шактарда.

КАЖАР ТООЛАЙ

В. БИАНКИ.

Бир-ле дүне бора-тоолай чимистиг садче чылбыртып кирип-тир. Даң аткыже чедир ийи яблок сывын үзүк-боолук кылдыр хемирип ап-тыр, чүге дээрге ооң карты аажок амданныг. Хар ооң кырынче хөме дүжүп-ле турар, а ол хемирип-хемирип, дайнанып-ла турар.

Суурнуң аскыр дагаалары — бир удаа, ийи, үш удаа алгырышкан; ыт ээре каапкан.

Бора-тоолай улус турбаанда аргаже маңнап кирбээже хоржок дээш белеткени берип-тир. Долгандыр ак-чайт харга сарыгзымаар ооң өңү ырактанна көскү. Ак-кодан аңаа адаарганчыг болган, ол ам шупту боду ак.

Быскан хар даңны атсы чагтан болгаш ,истер-даа көскү, чылыг-даа. Ак харда парлаан ышкаш истерин арттырбышаан, бора-тоолай маңнап-ла орган. Соңгу ийи даваннарының истери сундунчак болгаш беш точка; мурнуку ийи чолдак холунуң истери дээрбектелчек. Чылыг, чымчак харда хол, буттуң дыргактары болгаш шыймактар безин аажок тода.

Бора-тоолай чадаң ыяштар аразы-биле хемни, шөлдү кежир маңнап бар-ла чыдар, а истер ооң соондан шөйүлбүшаан. Тоттур чемненип алган бора-тоолай чадаң ыяш адаанга удуй каапсаазы кээп чораан. Багай чүве чүл дээрге, кайнаар-даа чаштырга ис айтып бээр, оозу кончуг.

Бора-тоолай изин будаар дээш халып-шурап-ла каан.

А суурнуң улузу оттуп келген; ээзи садынче үнүп келген — ой, элдеп чүве! Ийи эки яблонязын хемирип каапкан. Харже көрүпкеш, шуптузун билип каан: койгун истери ыяш адаанда чыткан. Чудуруктанып кыжанган:

— А-дыр, сен кулугурну шиңме! Үреп-талап кааның дээш кежиң-биле харыылаар сен!

Бажыңынга келгеш, боозун октап алгаш, койгунну истеп чорупкан.

Оозу өрүп каан чыраа кажааны арта халааш, ховушөлдеп маңнап чоруп каан боор-тур. Чадаң ыяштарны долганып-дескинип турган-даа.

Бир-ле черге кээрге, истер дээрге шивейликкен доң-на: койгун чадаң ыяштарны долгангаш, бодунуң изин доора кешкен.

Ооң соонда бир черге кээрге база-ла ындыг болган. Боозун белеткей тудуп алгаш, долгандыр кедеңгирлеп кылаштаан.

Тур, чогум чүү болду бо? Ис читкен, — долгандыр чамдаа дегбээн арыг чер. Койгун шурай берген болза, илден-не болгай.

Ашак исче ээккен. Ой, ой! База бир кажарлаашкын: койгун дедир көрүнгеш, демги бодунуң изи-биле чоруп каан. Хол, будунуң истерин кырындан демги-ле хевээр базып чораан. Кыр-кырындан баскан ийи дакпыр исти ол дораан эскерери берге.

Ашак дедир истеп чоруп каан. Чоруп-ла орган, чоруп-ла орган, —койгун-даа чок, катап-ла шөлче үнүп каан. Көрбейн барганы ол бе, азы ында бир кажарлаашкын бар боор чадавас.

Дедир эггеш, демги-ле дакпыр истеринге келген. Ага-а, мындыг чүве-дир: дакпыр истер удавас төнер, оон ыңай чаңгыс баскан истер шөйлүп чоруй баар. Ынчангаш дилээр-ле дилээр.

Ылап ындыг болган: койгун чадаң ыяшты ажыр шурааш, хажыызынче чоруп каан. Ис база-ла деңдески. База чиде хона берген. База чаа дакпыр-дакпыр баскан. Чадаң ыяшты ажа халааш, оон ыңай шурап чоруп каан.

Ам топтап көөр... Койгун чоокта кайда-бир чадаң ыяш адаанда чыдыр боор.

Бора-тоолай шынап-ла чоокта чыткан. Ол чадаң адаанда эвес, а улуг ушкан ыяш адаанда бо чыткан.

Удуп, оттуп чыдарга кижи кылажының даажы дыңналган, а ол улам чоокшулап-ла олурган...

Бажын ковайтып келген,— кидис идиктиг буттар базып кел чораан. Боонуң кара уну черже бады барган.

Бора-тоолай чаштып чыткан черинден аяар үнгеш, чадаң ыяштар аразынче шимеш дээн. Оон чолдак ак кудуруу чаданнар аразынга шывараш дээн, чүгле ол-ла.

Ашак хол куруг чанып кээп-тир.

Г. МАКАРОВТУҢ чураан чуруу.

ХАПТА ХАВА

Авам мени магазинче
Айбылады:
— Арай дүрген чоруп
көр!—дээш,
Ак хап сунду.
Далган урар хапты алгаш,
Даш-оол-биле
Даады-ла дорттап-дорттап,
Далажыптым.
Хал-хал! Хал! — дээн ыыт
үнген —
Хая көрдүм:
Хаважык ыт бо-ла келди—
Хавым достум.
Карак-ла бо! Элдеп чүве:
Хава — хапта,
Канчаар аайын тыппаан
боор оң.
Халып тур де!
Калбаңнадыр шурап турган
Хапты көргеш,
Хамык улус чыглып келген.
Кайгаан туру:
— Аваа-ла хап канчап
шимчээр.
Аза бар-дыр.
Аткаарлаңар! Озалдыг! —
деп
Алгыржып тур.
Хапта хава шурап турда,
Харыы төнген.
Ырланыры оожурган,
Ыыды читкен.
Хавым ушта шеливиттим —
Хавам ам-на
Кажаа-херим аразынче
Караш кынды.

Ч. КАРА-КУСКЕ.

ФИНИШ МУРНУНДА

Шыдыраага Тыва АССР-ниң чемпионадының 8 салыы эрткен. Сески салыгда Владимир Бузыкаев Орлан Моңгушту уткаш, чеди улаштыр тиилеп ап, аштырыышкын чок чоруп орар. Чемпионаттың лидери оон мурнуу чарыында оюнда Кызылдың чемпиону Вячеслав Асатовту удуп алгаш, чугула тиилелгени чедип алган.

Сөөлгү салыгның оон аңгыда ужуражылгаларынга А. Крестьянинов С. Идамны, О. Доңгак С. Доңгакты удуп алган. Мохов—Оюн болгаш Белов— Хомушку оларның оюннары доозулбаан, соңгаарлаттынган.

Түңнел үш салыгның мурнунда лидер бөлүктүң байдалы мындыг: В. Бузыкаев 7 санныг, Л. Мохов 6 санныг база бир соңгаарлаткан оюннуг. Ч. Оюн болгаш В. Асатов 5-5 санныг, ынчалза-даа кайызы-даа чедир ойнаттынмаан бир-бир оюннарлыг.

Херээжен улустуң шыдыраа чемпионады доозулган. Бирги черни Кызылдың № 3 школазында 9 класс өөреникчизи Вика Куулар алган болгаш ол республиканың чаңгыс эвес удаа чемпиону Зинаида Ооржакты тиилээн. Үшкү черде Эрзин школазында башкы С. Хайдып.

Н. ШИШИГИН.

СОНУУРГАКТАРГА

АЙТЫРЫГЛАРГА ХАРЫЫЛАР

Айтырыг: Бистиң Төрээн чуртувустуң алдарлыг найысылалы Москваның девискээри Англияның найысылалы Лондоннуң, Францияның — Парижтиң, Японияның найысылалы — Токионуң девискээринден делгем деп чугаалажып турары шын ирги бе?

Харыы: Шын. Москва хоорайның девискээри 877 дөрбелчин километр. А Лондоннуң — 303, Парижтиң — 105, Токио хоорайның — 573 дөрбелчин километр. Москваның Кол планының эртем-шинчилел болгаш төлевилел институдунуң ажылдакчылары бо тайылбыр харыыны берген.

Айтырыг: Астроном эртемденнерниң чоокта чаа илередип ажыткан планетаны Зоя Космодемьянскаяга алдар кылдыр Зоя деп адааны шын ирги бе?

Харыы: ССРЭ-ниң Теоретиктиг Эртемнер академиязының теоретиктиг астрономия институдунуң эртем ажылдакчызы Т. Смирнова ол планетаны 1968 чылда ажыткан. Социалистиг Ада-чурттуң алдарлыг кызы Совет Эвилелиниң Маадыры Зоя Космодемьянскаяның адын чаа планетага тыпсырын Т. Смирнова 1974 чылда саналдаан. 1793 дугаарлыг кылдыр бүрүткеттинген чаа астероидти — планетаны Зоя деп адаан.

Айтырыг: Москваның Грузинская кудумчузунда № 4 бажың бар. Ук бажыңның солун төөгүзүнүң болгаш салым-чолунуң дугайында тайылбырлап көрзе?

Тайылбырны Штернберг аттыг Астрономия институду берген.

Харыы: Москваның Большая Грузинская кудумчузунда № 4 бажыңның салым-чолу солун-даа, төөгүлүг-даа. XVIII чүс чылдың 70 чылдарында бажың туттунган. Сураглыг төөгү эртемдени М. Щербатов болгаш орус дылдың өлүм чок тайылбыр словарының автору В. Даль олар аңгы-аңгы үелерде ол бажыңга чурттап турган. 1812 чылда Ада-чурт дайынының үезинде бажыңның чамдык кезии өрттен үрелген. Совет улустуң Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде — 1942 чылдың мартта фашистерниң самолеттуң [illegible] тонна аар деңзилиг бомбазы бажыңга дүшкен. Ынчалза-даа чазылбаан. Элезинни бомбага чаагай сеткилдиг бир кижи ургаш, чех-орус дыл словарын суп каан болган: ынчангаш ол чазылбаан-дыр.

Большая Грузинская кудумчузунда № 4 бажың — бистиң чуртувустуң алдарлыг төөгүзүнүң болгаш культуразының солун турас кааларының бирээзи-дир. Чех-орус дыл словарын фашистерниң бомбазының иштинге чораан элезинни болгаш чех-орус дыл словарын ССРЭ-ниң Революцияның Төп музейинде кадагалап турар.

Айтырыг: Бүгү делегейде сураглыг чогаалчылар А. С. Пушкин болгаш Н. В. Гоголь оларны чүгле найыралдыг эвес, харын-даа төрел харылзаалары холбаштырып турган деп чугаа бар. Ол шын ирги бе?

Харыы: Ол арай ындыг эвес ийин. Пушкин биле Гоголь төрел эвес, а оларның салгалдары төрелдежи берген: Пушкинниң уруунуң уруу Мария Александровна шаанда Гогольдуң чээни И. Быков-биле өгленген/оон авазы Елизавета Васильевна Н. В. Гогольдуң кады төрээн дуңмазы/. А. С. Пушкин аттыг Күрүне музейиниң эртем ажылдакчылары харыыны берген.

Айтырыг: Бажыңга хөй чечектер өстүрери хоралыг, чүге дээрге, чечектер дүне хөй кислородту / арыг агаарны / боттарынга албышаан, эмгежок хөй углекислотаны үндүрүп турар деп, хөй кижилер санап келген. Ол шын бе?

Харыы: Чок шын эвес. Эртемденнерниң шинчилеп көргенин ёзугаар алырга, бир кижи хонукта ортумаа-биле 900 грамм хире углекислотаны бодундан үндүрүп, бажың агаарынче үндүрүп турар. А 600 ажыг үнүштер хонукта ол хире четпес углекислотаны бажың агаарынче холуштур үндүрүп турар. Ынчангаш бажыңга чечектер өстүрери кижиниң кадыынга хоралыг эвес.

ЧАА ЧЫЛ ШИВИЗИН КААСТААРДА НЕГЕЛДЕЛЕР

1. Шивини одалга приборларының чанынга тургуспас.
2. Ону ыяк быжыг кылдыр тургузар ужурлуг.
3. Шивини ховенден, саазындан марлядан болгаш целлулоидтен кылган ойнаарактар-биле кааставаңар.
4. Өрттенмес чүүл сиңирбээн ховенден болгаш марлядан кылган хепти уругларга кедирбеңер.
5. Уруглар боттары бенгал дааларын кыпсырын болгаш хлопушкаларны ажыглаарын болдурбаңар.
6. Шивини янзы-бүрү лампочкалар-биле каастаарынга заводка кылган электриг гирляндыларны ажыглаңар.
7. Уругларны шиви чанынга хайгаарал чокка, чүгле боттарын арттырып каап болбас.
8. Өрт үнген таварылгада ажыглаары-биле сугну болгаш кылын шывыгны (чоорганны) белеткеп алыңар.

Бир эвес өрт үне берзе. № 01 телефон-биле өрт шериглерни келдирер херек.

Отка удур составтыг ховенни өртке удур эки-тура ниптелелинден садып ап болур. БИСТИҢ АДРЕЗИВИС: Кызыл хоорайның Правобережная кудумчузу. № 7 «а» бажың, телефон 2-20-34.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалы бот-өөредилгелиг белеткел курстарынга өөренирин күзээң кижилерни чыып, хүлээп алырын үргүлчүлеп турар. Курсту доосканнарны Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалынга болгаш чурттуң өске-даа техниктиг дээди өөредилге черлеринге хүлээп ап болур.

Курска кирерин күзээп кижилерге физика болгаш математика талазы-биле методиктиг айтыышкыннарны болгаш хыналда даалгаларны чорудар. Хыналда ажылдарын дуржулгалыг башкылар хынааш, дыңнакчыларга эгидип бээр.

Директорнуң адынга билдириишкинни болгаш өөредилге дээш төлевир дугайында квитанцияны кииргениниң соонда курска кирип санаар. 15 рубль хемчээлдиг төлевирни почта-биле № 14107 санажылга санынга шилчидер. Билдириишкинге фамилиязын, адазының адын, дыңнакчының бажыңының адрезин, өөредилге черин доосkan чылын, шилип алганы мергежилин болгаш факультетти ылап-ла айтыр ужурлуг.

ФИЛИАЛДЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл хоорайның Рабочая кудумчузу, № 4 бажың: бот-өөредилгелиг белеткел курстары.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: ИНДЕКС 667000

667000, Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 3. Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63. редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54. харысаалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35. партийжа амыдырал болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13. пропаганда килдизиниң 2-31-75. культура килдизиниң 2-23-54. кедээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47 үлетпүр килдизиниң 2-31-75. чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60. корректорларның 2-27-41. бухгалтерияның 2-12-45. солун кезбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Чагыг № 1972.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышын херектериниң , талазы биле эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың №1). ТС—01028